

ÚJ NÉZŐPONT

VII. ÉVFOLYAM
2. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

NAGY NIKOLETTA: A VAKOKAT GYÁMOLÍTÓ KÁRPÁTALJAI EGYESÜLET
PÁRTFOGÁSÁBAN MŰKÖDŐ MUNKÁCSI VAKOK INTÉZETE

KOVÁCS GYULA: A REVÍZIÓS GONDOLAT BETHLEN ISTVÁN 1928. ÉVI
DEBRECENI BESZÉDÉBEN

ORBÁN MELINDA: FERTŐTLENÍTŐ-EGÉSZSÉGŐRÖK ÉS TETVETLENÍTŐ
JÁRÓRÖK TEVÉKENYSÉGE KÁRPÁTALJÁN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

KOVÁCS GERGELY: A BERETTYÓÚJFALUI ZSIDÓSÁG A MÁSODIK
VILÁGHÁBORÚ UTÁN

RECENZIOK

DEBRECZENI MÁRK: „FŐCIALIZMUS”; AVAGY A PÁRTÁLLAM ÉS A
FUTBALL KAPCSOLATA, SZOROS EMBERFOGÁSOS TAKTIKÁVAL

Kimutatás a Munkácsi Vakok Állami Intézetéről 1924–1932 között

Tanév	A tanulók száma	Nemi megoszlás	Nemzetiségi megoszlás	Vallási megoszlás	A tanuló családi összetétele	A tanuló vakságának mértéke
1924/25	7	4 fiú 3 lány	5 ruszin 1 német 1 magyar	5 görögkatolikus 1 római katolikus 1 evangélikus	1 félárva 1 árva 5 családos	3 teljesen vak 2 távolba lát 20 cm-re 2 200 cm-re
1925/26	11	7 fiú 4 lány	9 ruszin 2 magyar	8 görögkatolikus 1 római katolikus 1 evangélikus 1 pravoszláv	2 árva 3 félárva 6 családos	5 teljesen vak 2 távolba lát 20 cm-re 2 100 cm-re 2 200 cm-re
1926/27	12	7 fiú 5 lány	8 ruszin 2 magyar 1 román 1 cigány	8 görögkatolikus 2 pravoszláv 1 református 1 evangélikus	3 árva 2 félárva 7 családos	8 teljesen vak 2 egy szemére lát 1 egy szemére lát 3 m-re 1 6 m-re
1927/28	19	11 fiú 8 lány	17 ruszin 1 magyar 1 cigány	17 görögkatolikus 1 református 1 pravoszláv	14 családos 1 félárva 4 árva	14 teljesen vak 4 egy szemére lát 1 egy szemére lát 3 m-re

ÚJ NÉZŐPONT

VII. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

VII. évfolyam 2. szám

Debrecen, 2020.

Szerzőink

Debreczeni Márk, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Kovács Gergely, levéltáros (MNL HBML, Debrecen)

Dr. Kovács Gyula PhD, történelem-földrajz szakos középiskolai tanár

Nagy Nikoletta, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Orbán Melinda, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Főszerkesztő

Dr. Brigovác László PhD

Szerkesztőség

Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,

Dr. Szendrei Ákos PhD, Dr. Török Péter PhD, Dr. Vajda Mária PhD

Szerkesztőbizottság

Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, Koložsvári István, Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD,

Dr. Sere István PhD, Dr. Szabadi István PhD, Szekeres Gyula, Szikla Gergő,

Dr. Szilágyi Ferenc PhD, Dr. Szilágyi Zsolt PhD, Tóth Áron

Technikai szerkesztő

Katona Péter

Angol fordítások

Brigovác Éva

Nagy Nikoletta

Orbán Melinda

Lektorálás

Dr. Kerepeszki Róbert PhD, egyetemi docens (DE BTK Történelmi Intézet)

Dr. Szendrei Ákos PhD, tudományterületi doktori titkár (DE BTK)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

NAGY NIKOLETTA: A Vakokat Gyámolító Kárpátaljai Egyesület pártfogásában működő Munkácsi Vakok Intézete	5
KOVÁCS GYULA: A revíziós gondolat Bethlen István 1928. évi debreceni beszédében	19
ORBÁN MELINDA: Fertőtlenítő-egészségőrök és tetvetlenítő járőrök tevékenysége Kárpátalján a második világháború időszakában	25
KOVÁCS GERGELY: A berettyóújfalui zsidóság a második világháború után	36

Recenziók

DEBRECZENI MÁRK: „Focializmus”; avagy a pártállam és a futball kapcsolata, szoros emberfogásos taktikával	52
---	----

Contents

Studies

NIKOLETTA NAGY: Munkács Institute for the Blind under the Patronage of the Transcarpathian Association for the Protection of the Blind.....	5
GYULA KOVÁCS: The Idea of Revision in István Bethlen's Speech in Debrecen, 1928	19
MELINDA ORBÁN: The Activities of Disinfection Health Guards and Delousing Patrols in Transcarpathia during the Second World War.....	25
GERGELY KOVÁCS: The Jews of Berettyóújfalu after the Second World War....	36

Recensions

MÁRK DEBRECZENI: "Soccerialism"; or the Relationship between the One-Party State and Football, with a Close-knit Tactic	52
---	----

Nagy Nikoletta

A Vakokat Gyámolító Kárpátaljai Egyesület pártfogásában működő Munkácsi Vakok Intézete*

A vakok és látássérültek gondozása mindig is fontos részét képezte egy társadalom életének. Sőt, egy közösség intelligenciájának fontos mércéje, hogy milyen szinten támogatja ezt a valamilyen szinten perifériára szorult csoportot. A legtöbb társadalomban az ő fogyatékoságuk váltotta ki a legegységelműbb együttérzést, rászorultságuk pedig vitán felül állt. A speciális oktatást-nevelést igénylő gyerekcsoportok közül talán elsőként ők kerültek a felvilágosodás óta erősödő pedagógiai érdeklődés „célkeresztjébe”.¹

A vakok és látássérültek koruknál, egészségi vagy szellemi állapotuknál fogva sokszor képtelenek voltak magukról gondoskodni. A hagyományos társadalomban azonban az öregek, szegények, testi vagy szellemi fogyatékosok ellátása csaknem kizárólag a család kötelessége volt. Alkalmas rokonok híján a falusi vagy városi közösség alkalmi adományaiból tengette életét a rászoruló, többnyire koldusként.

A Vakokat Gyámolító Országos Egylet

Magyarországon a szociális gondoskodás modern fogalma először lényegében a 19. század első felében jelent meg. A gondoskodás első szervezett formáit az egyházközségek, illetve a céhek képviselték: előbbiek a keresztényi szeretet jegyében, utóbbiak a kölcsönösség elve alapján biztosították elaggott vagy keresetképtelenné vált tagjaik létminimumát.²

Magyarországon a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület az ország egyetlen olyan egyesülete volt, amely kizárólag vakok segélyezésével foglalkozott. Az egyesület a már 1882 óta fennálló Vakok Országos Intézete Önképző-, Segélyző- és Nyugdíjegylete és a Vakok Budapesti Országos Intézete tagjaiból alakult 1896-ban.³

Az egylet egész működése hármas irányban próbálta a vakok ügyét felkarolni:

- egyrészt a vak gyermekek oktatását, nevelését és kenyérkereső foglalkozásra való kiképzését előmozdítani;
- másrészt a felnőtt, tanult vakok továbbképzéséről és foglalkozásáról, valamint a tanulatlanok elemi és ipari oktatásáról gondoskodni;
- harmadrészt a munkaképtelen, beteg, vagy öreg vakokat és családtagjaikat, özvegyeket, árvákat anyagilag is támogatni.⁴

* A kutatást és a tanulmány elkészítését a 2019. évi Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatta.

¹ A vakok rendszeres tanításával foglalkozó első intézet 1784-ben Párizsban alakult. Ennek növendéke, majd tanára volt Louis Braille, aki az 1820-as években a róla elnevezett, s a vakok által máig használt írástechnikát kidolgozta.

² Fónagy 2002. 8.

³ Horony 1940.

⁴ A Vakokat Gyámolító Országos Egylet alapszabályai 1905. 9.

A Vakokat Gyámolító Országos Egyesület Budapesti Központi Foglalkoztató Intézete a felvett látássérültek elméleti és ipari képzéséről, valamint foglalkoztatásáról gondoskodott. Az Intézet lehetőség szerint munkát nyújtott a világtalanoknak, hogy erkölcsileg, társadalmilag és gazdaságilag is felemelje őket, biztosítva ezáltal megélhetésüket és jövőjüket. Az Intézetbe nemzetiség, vallás és nemre való tekintet nélkül nyelhetek felvételt a látássérültek. Azonban kizárólag olyan 14 éven felüli és 35 éven aluli korban lévőket vettek fel, akik a vakságon kívül nem szenvedtek egyéb, olyan jellegű fogyatékosságban vagy betegségben, amely az ipari kiképzésüket megakadályozta volna. A kiképzésük négy évig tartott, ami után vagy az intézeten kívül végeztek önálló munkát, vagy az intézeti műhelyben jutottak ipari foglalkoztatáshoz.⁵

1904-ben a Vasárnapi Ujság hosszasan taglalta a vakok foglalkoztatásának fontosságát. Mint írják, olyan ipari munkákra tanítják meg őket, amelyek elvégzésében vakságuk nem akadály, ilyen lehet például a kosár- és székfonás vagy a kefekötés. A fővárosban többfelé voltak olyan üzemek, melyek kizárólag a vakok készítményeinek árusításával foglalkoztak s a közösség szívesen vásárolta meg az itt kapható iparcikkeket. A legtöbb budapesti család a kilyukadt nádszékeit is a vakok műhelyében javíttatta meg.⁶ Munkájukra pedig nagy szükség volt, mivel 1940-ben csak Magyarországon közel tízezerre becsülték a különböző korú vakok számát.

A központi egyesület alakulása után nem sokkal – még a világháború előtt – kilenc fiókegyesülete alakult: Budapesten, Szombathelyen, Kolozsváron, Miskolcon, Szegeden, Eperjesen, Aradon, Temesváron és Újpesten. Az eperjesit és az aradit sajnos a megszállók feloszlatták, Munkácson azonban a csehek egy újat állítottak fel, ez volt a Vakokat Gyámolító Podkarpatszka Ruszi Egyesület.⁷ Budapesten, Szombathelyen, Miskolcon, Szegeden, Temesváron és Kolozsváron internátussal egybekötött képző- és foglalkoztató intézetet, Budapesten a vak zenészek érdekeinek képviselőre a vakok betegsegélyző társaságát, a munkaképtelen vakok támogatására pedig Újpesten menházat tartott fenn.⁸

Kárpátalja a cseh éra alatt és a Vakokat Gyámolító Podkarpatszka Ruszi Egyesület

Kárpátalja a történelmi Magyarország részét képezte 1918-ig. Az első világháború elvesztése, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása következtében Kárpátalja nagyobb része, nemzetközi jogilag a „Szerződés Csehszlovákia függetlenségének elismeréséről és a kisebbségek védelméről” szóló, 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban aláírt egyezményen a csehszlovák állam szerves részévé vált. A saint-germaini békeszerződésben kijelölt Csehszlovákia keretébe került a korábbi Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye által alkotott Kárpátalja, Podkarpatszka Rusz néven.⁹

A Csehszlovák Köztársaság széleskörű kulturális lehetőségeket biztosított polgárai számára, támogatta a közművelődést, a korábbi magyar kulturális intézményrendszert

⁵ KTÁL 1516. fond, 2. op. 67. od. zb.

⁶ Vasárnapi Ujság 1904. 490.

⁷ Pesti Hírlap 1941. 4.

⁸ Vakok Ügye. A magyarországi vakok érdekeit szolgáló időszaki folyóirat 1910. 8.

⁹ Halmosy 1983.

azonban teljes egészében felszámolta.¹⁰ Benda Mária véleménye szerint ebben az időszakban, a társadalmi életben az előző korszak gazdaságközpontúságával ellentétben most a kultúrára, a szellemi életre terelődött át a hangsúly.¹¹

Ilyen körülmények között alakult 1929-ben a Vakokat Gyámolító Podkarpatszka Ruszi Egyesület, amelynek munkája példaértékűnek számított, hiszen rengeteg nehézsorsú látássérült oktatását és foglalkoztatását vállalta magára Kárpátalja-szerte.

A kárpátaljai egyesület célja Podkarpatszka Rusz területén élő szegény sorsú vakok elméleti és ipari oktatása volt. Fontosnak tartották a kenyérkereseti szakmát tanult felnőtt világtalanok továbbképzését és foglalkoztatását, illetve a megszorult szakképtelen, öreg vagy beteg vakok segítését és gyámolítását.

Az egyesület alapszabályában a következő vállalt feladatokat fektették le:

- Gondoskodni arról, hogy a Vakok Intézetében Kárpátalja területén élő szülők vak gyerekeit oktassák és neveljék;
- Segélyezni és mindenben támogatni a gyámolításra szoruló vakokat és családtagjaikat;
- Székhelyén, tehát Munkácson ipari tanműhelyeket állítani fel, amelyekben a felnőtt vakokat ipari oktatásban, illetve továbbképzésben és foglalkoztatásban, a tanulatlanokat pedig elméleti oktatásban részesítik;
- Az idős, képezhetetlen és munkaképtelen vakok számára otthonokat létesíteni;
- Igyekezni minél szélesebb körben felébreszteni a társadalom érdeklődését a vakok ügye iránt. Ezáltal gondoskodni arról, hogy a vakok hasznos szórakozásban részesüljenek, részükre ismereteiket bővítendő felolvasásokat, oktató kurzusokat, alkalmi ünnepségeket tartani, illetve időközönként nyilvános hangversenyeket és ipari kiállításokat szervezni.¹²

Kitűzött céljainak finanszírozását az egyesület javára rendezett jótékonyági előadások, hangversenyek, kiállítások és ünnepélyek bevételeiből, valamint az egyesület által rendezett gyűjtések jövedelmeiből igyekezett fedezni.¹³ Az adománygyűjtéseket gyakran az újságok hasábjain hirdették meg. Az őszi hónapokban, a tél közeledtével visszatérően jelentek meg az újságokban az egyesület felhívásai, amelyekben arra kérték a lakosságot, hogy használt ruháik felajánlásával járuljanak hozzá az intézeten kívül élő, rászoruló vakok felruházásához. A gyűjtések alkalmával leginkább meleg ruhaneműkre, télikabátokra, fehérneműre, cipőkre, ágyneműre és meleg takarókra volt szükség.¹⁴

A Vakokat Gyámolító Podkarpatszka Ruszi Egyesület

A cseh éra alatt Kárpátalja ruszin hegyvidékein rengeteg vak gyermek és felnőtt élt, akik teljesen képzetlenek voltak, mivel nem volt számukra megfelelő oktatási intézmény. 1922-ben a Csehszlovák Vöröskereszt vezetőiben vetődött fel egy vakok számára létesítendő intézmény gondolata. A Munkácsi Vakok Állami Iskoláját 1923. november 11-én

¹⁰ Fedinec–Vehes 2010.

¹¹ Benda 2003.

¹² KTÁL 1516. fond, 2. op. 45. od. zb. 2–3.

¹³ KTÁL 1516. fond, 2. op. 45. od. zb. 4.

¹⁴ Pesti Hírlap 1940. 6.

alapították meg, az iskola ekkor 6 gyerekkel kezdte meg működését. Első igazgatója Iván Humenuk volt, akinek sajnos rövid tevékenységét súlyos betegség szakította félbe, amibe bele is halt. Utóda az igazgatói székben Dr. Josef Frantál¹⁵ volt.¹⁶

A Vakok Munkácsi Állami Ipariskola és Foglalkoztató Intézete volt Podkarpatszka Rusz egyetlen állami intézete. Itt a vak gyermekek 1–4. osztályig történő tanítását végezték, illetve a 15 éven felüliek számára szakirányú oktatás folyt abból a célból, hogy valamilyen szakmát elsajátítva meg tudjanak állni a saját lábukon.

A Vakokat Gyámolító Podkarpatszka Ruszi Egyesület alakulása után fő céljának tűzte ki a vakok intézetének felkarolását, kibővítését, különös tekintettel a 15 évnél idősebb gyermekekre, akik életkoruk miatt kiesnek az állami gondozás alól. Az egyesület munkája rövid időn belül nagyon ígéretesnek bizonyult. 1930-ban egy négyosztályos iskolát alapítottak a vak tanulók részére.¹⁷ Az elnökségnek sikerült egy modern osztálytermet felépíteni a vak gyerekek számára. Továbbá ígéretet tettek, hogy az intézet rövid időn belül újabb bővítéseken fog átesni.

Az egyesület gyakran magára vállalta a Munkácsi Vakok Intézetében a 15 éven felüliek étkeztetésének költségeit, az intézetben tanulók oktatásához és neveléséhez elengedhetetlen taneszközök és hangszerek, továbbá az ipari foglalkozásokhoz szükséges nyersanyagok és szerszámok ingyenes beszerzését.¹⁸ Mindemellett fontosnak tartották a munkaképtelen, beteg és öreg vakok és családtagjaik támogatását és alkalmi segélyezését. A szegény sorsú vakokat a téli hideg időben élelmiszerrel és fűtőanyaggal, gyermekeiket tankönyvekkel és ruházattal látták el. Az egyesület igyekezett továbbá magára vállalni a vakok ingyenes gyógykezelésének, kórházi ápolásának és temetkezési kiadásainak költségeit is.¹⁹

Az első adatokat a Munkácsi Intézet működéséről az 1924/25-ös tanévről találjuk, ekkor még mindössze hét gyerek tanult az intézmény falai között. Az iskola aztán évről-évre folyamatosan bővült.

Az éves beszámolókból nagyrészt nyomon követhetjük az intézet fejlődését és működését, megtudhatjuk, hogy mennyi volt évenként a diákok száma, nemzetisége, nemi és vallási megoszlása, továbbá, hogy milyen családi közegből kerültek az iskolába és mekkora mértékű látáskárosulással rendelkeztek. A fejlődés szemmel látható, mivel míg 1924-ben életkortól függetlenül, egy osztályban tanították a kicsiket és nagyokat egyaránt, addig az 1930/1931-es tanévben már a négy elemi osztály mellett egy bölcsőde is rendelkezésre állt, a 15 éven felüli fiatalok pedig külön csoportot alkottak az intézményen belül. A 30-as években az éves beszámolók jellege megváltozik, már csak osztályonként említik a diákokat, egyéb adatok megjelölése nélkül.

A kimutatásokból kiderül, hogy többnyire csak teljesen világtalan növendékeket vettek fel az intézetbe, vagy olyan családok látáskárosult gyermekeit, akik nagyon rossz anyagi körülményeik miatt nem engedhették meg maguknak gyermekük taníttatását. A tanulók túlnyomó többsége ruszin nemzetiségű volt, azonban az intézet nem zárkózott el a magyar, német, román vagy zsidó nemzetiségűek felvételétől sem.

¹⁵ Dr. Josef Frantál a Munkácsi Állami Vakok Intézetének igazgatója, aki egyben a gyermekek orvosi ellátását is végezte.

¹⁶ KTÁL 1516. fond, 1. op. 174. od. zb. 2.

¹⁷ KTÁL 1516. fond, 1. op. 71. od. zb. 17.

¹⁸ KTÁL 1516. fond, 1. op. 64. od. zb.

¹⁹ KTÁL 1516. fond, 2. op. 45. od. zb. 5.

Kimutatás a Munkácsi Vakok Állami Intézetéről 1924–1932 között²⁰

Tanév	A tanulók száma	Nemi megoszlás	Nemzetiségi megoszlás	Vallási megoszlás	A tanuló családi összetétele	A tanuló vakságának mértéke
1924/25	7	4 fiú 3 lány	5 ruszin 1 német 1 magyar	5 görögkatolikus 1 római katolikus 1 evangélikus	1 félárva 1 árva 5 családos	3 teljesen vak 2 távolba lát 20 cm-re 2 200 cm-re
1925/26	11	7 fiú 4 lány	9 ruszin 2 magyar	8 görögkatolikus 1 római katolikus 1 evangélikus 1 pravoszláv	2 árva 3 félárva 6 családos	5 teljesen vak 2 távolba lát 20 cm-re 2 100 cm-re 2 200 cm-re
1926/27	12	7 fiú 5 lány	8 ruszin 2 magyar 1 román 1 cigány	8 görögkatolikus 2 pravoszláv 1 református 1 evangélikus	3 árva 2 félárva 7 családos	8 teljesen vak 2 egy szemére lát 1 egy szemére lát 3 m-re 1 6 m-re
1927/28	19	11 fiú 8 lány	17 ruszin 1 magyar 1 cigány	17 görögkatolikus 1 református 1 pravoszláv	14 családos 1 félárva 4 árva	14 teljesen vak 4 egy szemére lát 1 egy szemére lát 3 m-re

²⁰ KTÁL 1516. fond, 1. op. 3–71. od. zb., KTÁL 1516. fond, 2. op. 12–16. od. zb. A cseh nyelven írt éves beszámolókat felhasználva, készítettem egy kimutatást, amely segítségével világos képet kaphatunk az intézet évenkénti fejlődéséről a kezdeti időszakban.

Tanév	A tanulók száma	Nemi megoszlás	Nemzetiségi megoszlás	Vallási megoszlás	A tanuló családi összetétele	A tanuló vakságának mértéke
1928/29	25	–	–	–	–	–
1929/30	40	21 fiú 19 lány	–	–	–	–
1930/31	54	35 fiú 19 lány	52 ruszin 1 magyar 1 zsidó	50 görögkatolikus 2 római katolikus 1 református 1 zsidó	–	–
1931/32	57	30 fiú 27 lány	49 ruszin 7 magyar 1 zsidó	–	–	–

A Munkácsi Állami Vakok Intézete

Az első teljes iskolai tanévben, 1924/1925-ben, mivel a tanulók életkora nem haladta meg a 8 évet, az 1–2. osztályt egyszerre végezték el. Az intézet tanulóit az egész tanévben előírt napi menetrend szerint felügyelték és oktatták. A tanítás az Ungvári Oktatási Hivatal által kiállított tanterv szerint történt. Vallást kéthetenként, egy órában oktattak számukra, továbbá minden vasárnap és az ünnepek alkalmával részt vettek a görögkatolikus miséken. Fontos volt megismertetni és megszerettetni a tanulókkal a zenét, ezért hetente négy órában tanultak énekelni és zongorázni. Emellett heti négy órában kosárfonást és gyapjúkötést tanítottak a gyerekeknek.

Mind a vak, mind a látássérült tanulók elsajátították az orosz Klein- és a cseh és orosz Braille-írást is. 1924 decemberétől azok a tanulók, akik ügyesebben megtanultak olvasni, történelmi vagy elbeszélő magazinokat és folyóiratokat kaptak, hogy gyakorolják az olvasást. A testnevelés magába foglalta a testmozgást, a szórakozást és a heti két sétát. Szabadidejükben a gyerekek hegedülhettek vagy zongorázhattak is.²¹

Az iskolának volt kórusa és zenekara is, sőt sok tanuló sikeresen megtanult zongorázni is. Herodek²² tanulmányában kihangsúlyozza, hogy a zene szerepe azért volt nagyon fontos, mivel a vakok pedagógiájának egyik igen nagy jelentőségű kérdése a kedélynevelés fontossága. A kedélynevelés egyik leghathatósabb eszköze pedig a zene és az ének. A világtalan növendék, akár a passzivitás, akár az aktivitás szemszögéből nézzük a kérdést, minden stúdiumnál jobban kedveli a zenét. Neki e kedélynemesítő s egyben művészeti tárgy a legdrágább kincs és a legnagyobb érték, amit a fizikai élet nyújthat számára: üdít, felemel, leköt, meglátásokat nyit, elmerülésre készítet, alkotásokra serkent és felejtet; felejteti, hogy vak, hogy a természet örök foglya.²³

Ennek köszönhető, hogy 1933-ban Ungváron,²⁴ majd 1936-ban Munkácson²⁵ a Vakokat Gyámoló Egyesület hangversenyt szervezett a munkácsi vakok intézete növendékeinek részvételével. A befolyt összeget pedig az intézet fenntartására fordították.

Az 1930-as évek elején a Munkácsi Intézetben különös figyelmet fordítottak arra is, hogy a tanulók mind a polgári, mind a vallási oktatásban részesüljenek. Ennek elérése

²¹ KTÁL 1516. fond, 1. op. 3. od. zb. 3.

²² Herodek Károly (1873–1969), gyógypedagógus, néptanító. A Vakok József Nádor Királyi Országos Intézetének igazgatója (1905–1933). Munkatársaival megalkotta a vakok intézetének végleges – rehabilitációs célkitűzéseket is tartalmazó – tantervét (1905), zenei és óvodai tantervét (1907) és a mai m. Braille-írási rendszert. Kiadta a Vakok Közlönyét. 1933-tól Herodek Károly töltötte be a Vakokat Gyámoló Országos Egyet alelnöki posztját is, és mindent megtett azért, hogy a vakok iskolájának volt növendékei belépijenek az egyesületbe. A VGyOE vezetői ez idő tájt azon fáradoztak, hogy külföldi mintára minél több vidéki foglalkoztató fiókegyesületet hozzanak létre. Törekvéseik sikerrel jártak. A könyvtári állomány szintén szépen gyarapodott Herodek igazgatósága alatt. Legtehetségesebb tanítványaival gyakorta utazott vidékre előadásokat tartani. Fellépéseik alatt adományokat gyűjtöttek, amikből a könyvtár állományát gyarapították. 1933-ra a könyvek száma elérte a 7000 példányt, ami nemzetközi mércével mérve is jelentős volt. Hegedüs–Kurunczi–Szepessyné–Pajor–Könczei 2009. 85.

²³ Herodek 1934.

²⁴ Kárpáti Magyar Hírlap 1933. 3.

²⁵ Kárpáti Híradó 1936. 4.

érdekében bevezették a vallás, mint kötelező tantárgy tanítását, amit ezután hetente 2 órában tanultak.²⁶

A gondozott gyermekek száma évről évre nőtt, az 1927/1928-as tanévben már 19 gyermeket tartottak számon. Ennek okán problémák vetődtek fel az oktatásukban, ugyanis az intézet nem volt felkészülve ilyen számú tanuló befogadására. Az iskolai tanév elején mind a 19 tanuló egy helyiségben kezdte meg a tanulmányait, ami közel sem felelt meg a pedagógiai követelményeknek, így az iskola vezetősége felkérte a Csehszlovák Állami Gyermekek Otthonát, hogy bocsájtsonak rendelkezésükre egy újabb osztálytermet a tantermi órák lebonyolítására. A segítségnyújtásnak köszönhetően sikerült két osztályba osztani az iskola tanulóit. Ezek után a tanítás a megosztott tanterv szerint zajlott, és ennek alapján a tanárok képesek voltak helyesen ellátni a feladataikat.²⁷

A következő tanévben sajnos több gyermek befogadását kellett megtagadnia az intézetnek, helyhiány miatt. Összesen 25 tanulót tudtak elhelyezni, akik a továbbiakban is két osztályba voltak szétosztva.

1929-ben a vakok intézete újabb bővítésre szorult a tanulók számának növekedése miatt, ugyanis a tanulók száma elérte a 40-et. Mivel azonban az általuk használt épületben nagyobb bővítést elvégezni nem lehetett, ezért az intézet szomszédságában lévő épületet bérelték ki a gyerekek elhelyezésére, amelyet minden szükséges oktatási segédanyaggal felszereltek. Így 1930-tól az iskola 4 osztályából kettő az intézetben, kettő pedig a szomszédos épületben volt. Az Oktatási Minisztérium négyosztályos intézménnyé léptette elő az intézetet, és ennek megfelelő tantervet irányoztak elő számára.

A Munkácsi Vakok Állami Intézetének tanmenete az írás-olvasástól kezdve felölelte a rendes iskolák valamennyi tantárgyát és növendékeiket kilenc éven át sikerült a polgári iskola negyedik osztályának színvonalára emelniük. A fiatalok 15 éves koruk után szakképzésben részesültek, s tehetségükhöz mérten zenészi vagy ipari pályára osztották be őket. A vakokat foglalkoztató intézetben kefekötészeti és seprűkészítési iparágak voltak megtalálhatóak. Ezekben belül foglalkozhattak kosárfonással, seprűvarrással, seprűkötéssel, seprűkikészítéssel, kefekötéssel vagy kefeválogatással. Ezen szakmák foglalkoztatásáról az intézet iparigazolvánnyal is rendelkezett.²⁸

A 15 évet betöltött fiatalok már öntudatosabban meg tudták ítélni a munka nemesítő hatását, amely újult erőt és célt adott az életüknek; átértékelték, hogy egyedül a munka az, ami a kenyérkereseti tevékenységet biztosíthatja számukra, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy meg tudjanak állni a saját lábukon.²⁹

A vakok oktatásának kétségtelenül egyik legfontosabb feladata a szakképzés előmozdítása és biztosítása volt. Az ipari képzésben a többreétegződésre nyújtottak lehetőséget, amely alatt az értendő, hogy egy növendék a képzési idő tartama alatt a hasonló szakmájú élethivatási pályákat is elsajátíthatta. Aki a kosárfonás iparában nyert például kiképzést, kézenfekvő, hogy elsajátította a gyékény-, a székfonás és a seprűkészítés módját. Ezáltal magát ezekben a szakmákban jobban tudta ajánlani és több kilátása nyílt az elhelyezkedésre is.³⁰

²⁶ KTÁL 1516. fond, 1. op. 59. od. zb. 9.

²⁷ KTÁL 1516. fond, 1. op. 26. od. zb. 6.

²⁸ KTÁL 1516. fond, 2. op. 58. od. zb. 4.

²⁹ Herodek 1934.

³⁰ Uo.

A Vakokat Gyámoló Kárpátaljai Egyesület

1938 és 1940 között, az első és második bécsi döntés értelmében, az első világháború után elcsatolt területek jelentős része – többek között Kárpátalja nagyobb része is – visszakerült Magyarországhoz. A visszacsatolás után megszűntek a csehszlovák hatalom idején kiépített magyar kisebbségi intézmények, fórumok, sajtószervek. Sok esetben az 1918 előtt bejegyzett, később a csehszlovák hatóságok által betiltott szervezetek újraindultak, működésüket hatóságilag engedélyezték.³¹

A polgári adminisztráció bevezetése után a korábbi és újonnan létesülő társaságoknak, civil szerveződéseknek a 364 400/1939. B. M. számú, 1939. december 2-án megjelent belügyminisztériumi rendelet szerint hat hónapon belül új alapszabályt kellett készíteniük és ismét bejegyeztetniük magukat. A Vakokat Gyámoló Podkarpatszka Ruszi Egyesület módosított alapszabály mellett tovább folytathatta jelentőségteljes működését, mindössze a neve változott Vakokat Gyámoló Kárpátaljai Egyesületté.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium rendelkezése értelmében az intézet 1939. május 1-től önálló lett. A Vakokat Gyámoló Egyesület azonban az állam fennhatósága és támogatása mellett továbbra is gondoskodott az intézet növendékeiről.³²

A folyamatos bővülésnek köszönhetően a munkácsi intézet az 1940-es évekre újabb bővítésekre szorult. Továbbá az is problémát okozott, hogy a Vakok Intézete meglehetősen távol esett attól a telektől, ahol a növendékek hálótermei, ebédlőhelyiségei és termei voltak elhelyezve. A nagy távolság igencsak kedvezőtlen volt a világtalan növendékek számára, akik naponként többször is megtették ezt a hosszú utat. A következő átalakítási lehetőséget az adta, hogy 1941-ben a M. kir. Belügyminisztérium feloszlatta az Iskola Segély Egyesületet (Skoljana Pomocs), a tulajdonában lévő épületet pedig az ungvári Kárpátaljai Tudományos Társaságnak adományozta. Az épület, amely a Vakok Intézetének szomszédságában helyezkedett el, így kedvező lehetőségnek mutatkozott. A Vakokat Gyámoló Egyesület eladta addig használt épületét és így 36 ezer pengőért meg tudta vásárolni a szomszéd épületet a Tudományos Társaságtól.³³

1941 őszen a kultuszminiszter rendelkezése alapján az akkor 42 fiú- és leánynövendéket foglalkoztató munkácsi vakok intézete egy nagyobb átszervezésen esett át. A mindjobban fejlődő és országszerte ismertségre szert tevő nevelőintézet ugyanis kizárólag leányintézetté alakult át. A világtalan fiúnövendékeket Munkácsról a szegedi és kolozsvári vakintézetekbe helyezték át, míg helyükre az ország különböző vakintézeteinek összes 18 éven felüli leánygondozottja, mintegy hatvan személy került. Az oda érkezett vak leányok szerencsére az előző intézetekben már elsajátított munkákat (kosárfonás, seprűgyártás stb.) tovább tudták folytatni Munkácson, így a fiúnövendékek áthelyezése miatt átmenetileg sem szűnt meg a munka a Foglalkoztatási Intézetben.³⁴

A következő években Stilicha Sándor igazgatása alatt, két tanárnővel és két ipari mesterrel működött az intézmény. A tanulók négy év után önállósíthatták magukat, mint kefekötők vagy seprűkészítők, viszont igény szerint az intézetben maradhattak. 1942-ben

³¹ Dupka 2017. 90.

³² Az Óslakó 1939. 4.

³³ KTÁL 1516. fond, 1. op. 217. od. zb. 3.

³⁴ Kárpáti Híradó 1941. 6.

az intézetben foglalkoztatott 43 lány, napi nyolc óra foglalkozási idővel, fejenként havi 40–60 pengőt kereshetett. Ehhez napi 300 seprű és 1000 súrolókefe vagy 100–150 lókefe elkészítésére volt szükség.³⁵

Az itt gyártott készítmények iránt olyan nagy volt a kereslet mind a kereskedők, mind a közösség részéről, hogy felvetődött a munkácsi Vakok boltja megnyitásának gondolata is. A bolt megnyitására 1941-ben került sor. Az egyesület Munkácson rendezte be a kósárfonó és kefégyártó üzemét, és üzletet nyitott a vakok által elkészített gyártmányok árusítására. Erről a Kecskeméti Közlöny számolt be Városi szemle c. rovatában.³⁶

A Munkácsi Intézet bár a Kárpátaljai Vakokat Gyámolító Egyesület pártfogásában volt, mégis nagy szüksége volt a segélyekre, mivel az állami támogatás a költségvetés alig 20 %-át tette ki, ami korántsem bizonyult elegendőnek az intézet közel száz gyámoltjának eltartására. Többi kiadását saját erejéből, illetve magánemberek felajánlásaiból fedezte. Az önzetlen felajánlásokból azonban nem volt hiány. Ezt bizonyítják az 1942-ben az Óslakó hasábjain megjelent sorok is, amelyek arról számolnak be, hogy Nagylucska, Beregrákos és Kajdanó községek lakossága nagy mennyiségű adományt juttatott el az intézmény részére.³⁷ 1943 telén pedig a munkácsi székhelyű Latorca Faipari és Gazdasági Rt. adományozott a vakok intézete számára – a karácsonyi ünnepekre való tekintettel – több ürméter tűzifát.³⁸

1942-ben Ung vármegye törvényhatósági bizottsága részesítette 20 pengő segélyben a Kárpátaljai Vakokat Gyámolító Egyesületet, ami nagy segítségnek bizonyult az intézet zavartalan működésének fenntartása érdekében.³⁹ 1943-ban pedig Munkács megyei jogú város ajánlott fel 3000 pengőt a telep fenntartásához. Továbbá felhívásban kérték a háziasszonyokat, hogy csak olyan cirokseprűt és olyan kefét fogadjanak el és vegyenek meg, amelyiken rajta van a Munkácsi Vakok Intézetének bélyegzője, hogy ezáltal is hozzájáruljanak a vakok üzemének működéséhez.⁴⁰

1943-ban, az akkor 48 leány növendékkel rendelkező intézet működése veszélybe került. A cirokseprű gyártásával foglalkozó üzemük termelését ugyanis szinte teljesen le kellett állítaniuk, mivel zárolták a cirokanyagokat, így napról napra egyre kevesebb nyersanyagot tudtak hasznosítani a növendékek. A helyzet orvoslása érdekében Dr. Kiss Sándor gazdasági tanácsnok, Munkács város közéleti híatalának vezetője utazott Budapestre, hogy megoldást találjanak az intézet elegendő nyersanyaggal való ellátására.⁴¹

A Vakokat Gyámolító Kárpátaljai Egyesület feloszlásáról szóló hivatalos dokumentum sajnos nem áll rendelkezésünkre, így beszüntetésének dátumára csak az iratok keltezéséből tudunk következtetni. A levéltári anyagok arról tanúskodnak, hogy az egyesület 1944 szeptemberéig folytathatta működését zavartalanul. Ezt követően valószínűleg az 1944 októberében Kárpátalját megszálló szovjet hatóságok megszüntették működését, az összes többi magyar művelődési és kulturális szervezettel egyetemben.

³⁵ Az Óslakó 1942a. 2.

³⁶ Kecskeméti Közlöny 1941. 2.

³⁷ Az Óslakó 1942c. 3.

³⁸ Kárpáti Híradó 1944. 3.

³⁹ Kárpáti Magyar Hírlap 1942. 2.

⁴⁰ Az Óslakó 1942b. 2.

⁴¹ Kárpáti Híradó 1943. 3.

A Magyarországi Vakok Országos Egyesületét a belügyminiszter 1949-ben, arra hivatkozva, hogy a vakokról való intézményes gondoskodás állami feladat, a 3.200/1949. Korm. számú rendelete értelmében feloszlatta.⁴²

A vakok és látássérültek gondozása mindig is fontos szerepet töltött be egy társadalom életében. Ez a perifériára szorult csoport váltotta ki a legnagyobb együttérzést az emberek közül, mivel anyagi helyzetük, életkoruk, vagy épp társadalmi helyzetük miatt képtelenek voltak magukról önállóan gondoskodni. Nem volt ez másként a sűrű hatalomváltásokat megélt Kárpátalján sem, hiszen mind a cseh, mind a magyar kormányzat fontosnak tartotta a világtalanok felkarolását. A Munkácsi Vakok Intézetének megalapítása a csehek nevéhez fűződik. Munkája nemcsak azért volt példaértékű, mert szakoktatásban és nevelésben részesítette a Podkarpatszka Rusz területén élő vakokat és látássérülteket, hanem azért is, mert erejükhez mérten igyekeztek munkalehetőséget teremteni azoknak a világtalan felnőtteknek, akik egyébként nem tudtak magukról gondoskodni.

A Vakokat Gyámolító Podkarpatszka Ruszi (később Kárpátaljai) Egyesület megalakulása után fő feladatának a Munkácsi Intézet támogatását tűzte ki. Az egyesület minden lehetőséget megragadott az intézet fejlesztésére és a falai között élő növendékek támogatására, mígnem 1941-re az intézmény már országos leánynevelő intézetté nőtte ki magát.

A következtetéseket levonva megállapíthatjuk, hogy a Munkácsi Vakok Intézete példaértékű tevékenységet fejtett ki nemcsak Kárpátalja, de a Csehszlovák Köztársaság és Magyarország vonatkozásában is. A Vakokat Gyámolító Egyesület pártfogásában az intézet országos hírnévre tett szert, és több ezer világtalannak adott szakmát és munkalehetőséget, élhetőbb életet és reményekkel teli jövőt teremtve ezáltal számukra.

⁴² Magyar Közlöny 1949.

Nikoletta Nagy

Munkács Institute for the Blind under the Patronage of the Transcarpathian Association for the Protection of the Blind

Caring for the blind has always been an important part of the life of a society. This task was also performed by the Podkarpatská Ruszi (later Transcarpathian) Association for the Protection of the Blind. At the Munkács Institute for the Blind, operating under its wings, in grades 1-4, blind children were educated and those over 15 who had fallen out of state care were patronized. However, the association considered it important to support and provide occasional assistance to the disabled, the sick, the elderly and their family members. Under the patronage of the association, the Munkács Institute for the Blind grew into a nationally renowned girls' institute by 1941, and continued to operate uninterrupted until the fall of the Soviet troops occupying Transcarpathia in the autumn of 1944.

Források

Levéltári források

KTÁL	Kárpátaljai Területi Állami Levéltár
1516. fond	A Vakokat Gyámoló Kárpátaljai Egyesület munkácsi fiókjának iratai.

Sajtóforrások

Az Őslakó 1939.	Látogatás a világtalanok otthonában. Az Őslakó, 2. évf. (1939), 20. sz., 1939. május 14. 4.
Az Őslakó 1942a.	Vakok világa – Munkácson. Az Őslakó, 5. évf. (1942), 20. sz., 1942. május. 24. 2.
Az Őslakó 1942b.	Egy közgyűlés margójára. Az Őslakó, 5. évf. (1942), 32. sz., 1942. augusztus 16. 2.
Az Őslakó 1942c.	Az Őslakó, 5. évf. (1942), 47. sz., 1942. november 29. 3.
Fónagy 2002.	Fónagy Zoltán: Végleges otthonra leltek a vak tanulók. A Vakok Intézetének története. Zuglói Lapok, 12. évf. (2002), 2002. december 3. 8.
Herodek 1934.	Herodek Károly: Vakok oktatása tervének fontosabb irányelvei. (2. közlemény.) In: Siketnémák és vakok oktatásügye. A Siketnémák és Vakok Tanárai Országos Egyesületének hivatalos lapja és szakfolyóirata, 36. (1934) 5–6. sz. 108–114.
Kárpáti Híradó 1936.	A vakok hangversenye. Kárpáti Híradó, 13. évf. (1936), 133. sz., 1936. június 13. 4.
Kárpáti Híradó 1941.	Átszervezés alatt áll a vakok munkácsi intézete. Kárpáti Híradó, 18. évf. (1941), 206. sz., 1941. szeptember 13. 6.
Kárpáti Híradó 1943.	Munkácsi küldöttségjárás a városi faértékesítés, az önszegélyező temetkezési egyesület és a vakok intézetének megmentése érdekében. Kárpáti Híradó, 20. évf. (1943), 72. sz., 1943. március 31. 3.
Kárpáti Híradó 1944.	A Latorca 30.000 pengőit adott a beregmegyei szegények karácsonyára. Kárpáti Híradó, 21. évf. (1944), 2. sz., 1944. január 4. 3.
Kárpáti Magyar Hírlap 1933.	A munkácsi vakok intézete növendékeinek hangversenye Ungváron. Kárpáti Magyar Hírlap, 14. évf. (1933), 63. sz., 1933. június 2. 3.

- Kárpáti Magyar Hírlap 1942. Ung vármegye segélyben részesítette a kárpátaljai vakokat gyámolító egyesületet és a Magyar Revíziós Ligát. Kárpáti Magyar Hírlap, 23. évf. (1942), 211. sz., 1942. szeptember 18. 2.
- Kecskeméti Közlöny 1941. Kecskeméti Közlöny, 23. évf. (1941), 184. sz., 1941. augusztus 12. 2.
- Magyar Közlöny 1949. A magyar köztársaság kormányának 3.200/1949. Korm. számú rendelete a vakokról való intézményes állami gondoskodás tárgyában. Magyar Közlöny – Törvények és rendeletek tára, (1949), 77. sz., 1949. április 9. 575–576.
- Pesti Hírlap 1940. A vakokat gyámolító egyesület kérelme. Pesti Hírlap, 62. évf. (1940), 12. sz., 1940. január 17. 6.
- Pesti Hírlap 1941. Peterdy Sándor: Kopog a fehér bot. Világtalan mérnökök, tanárok, munkások. Pesti Hírlap, 63. évf. (1941), 98. sz., 1941. május 1. 4.
- Vakok Ügye. A magyarországi vakok érdekeit szolgáló időszakos folyóirat 1910.
- Vasárnapi Ujság 1904. A Vakok Budapesti Nevelő és Tanintézete. Vasárnapi Ujság, 51. évf. (1904), 29. sz., 1904. július 17. 489–490.

Szakirodalom

- A Vakokat Gyámolító Országos Egylet alapszabályai. Bp., 1905.
- Benda 2003. Benda Mária: Egyesületi és társadalmi élet Bereg megyében. Beregszász, 2003.
- Dupka 2017. Dupka György: Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján. Ungvár–Bp., 2017.
- Fedinec–Vehes 2010. Fedinec Csilla, Vehes Mikola: Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. Bp.–Ungvár, 2010.
- Halmosy 1983. Nemzetközi szerződések, 1918–1945. Szerk.: Halmosy Dénes. Bp., 1983.
- Hegedüs–Kurunczi–Szepessyné–Pajor–Könczei 2009. Hegedüs Lajos, Ficsorné Kurunczi Margit, Szepessyné Judik Dorottya, Pajor Emese, Könczei György: A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története. Bp., 2009.
- Horony 1940. Horony Pálfi Aurél: A jótékony egyesületek működése Budapesten. Budapesti Statisztikai Közlemények, 91. kötet (1940), 1. sz.

Kovács Gyula

A revíziós gondolat Bethlen István 1928. évi debreceni beszédében

Bethlen István 1928. március 4-én tartotta meg híres beszédét Debrecenben, amely a revíziós politika jelentős eseményének tekinthető, mivel a korábbi óvatos politizálást felülírva nyíltan megfogalmazta Magyarország igényét a trianoni békeszerződés felülvizsgálatára. A beszéd tehát fontos fordulópont, így érdemes megvizsgálni az előzményeit, a beszéd tartalmát, az abban megfogalmazott érveket és következtetéseket.

A debreceni beszéd előzményei

A trianoni békeszerződés előírásai kikényszerítették, hogy a revízió váljon a két világháború közötti magyar kormányok, így a Bethlen-kormány legfontosabb külpolitikai céljává. A magyar külpolitika mozgástere azonban meglehetősen szűk volt, hiszen az ország a győztes hatalmak katonai és pénzügyi ellenőrzése alatt állt a Bethlen-korszak jelentős részében, emellett a kisantant törekvéseivel is számolni kellett. A külpolitikai elszigeteltség és a mozgástér ebből fakadó szűkösége pedig a magyar diplomáciát egészen 1927 tavaszáig óvatosságra intette. Azonban az 1927–28-as beszédeiben Bethlen már nyíltan felvállalta a revíziót, mint a magyar politikai vezetés legfontosabb célját.¹

Érdekes megvizsgálni, hogy melyek voltak azok az események, amelyek hozzájárultak az addigi óvatos álláspont feladásához. Először a sikeres gazdasági konszolidáció eredményeként a Népszövetség 1926 júniusában megszüntette az ország pénzügyi ellenőrzését, majd 1927. március 31-ei hatállyal a katonai ellenőrzésnek is vége lett. Az elszigeteltségből való kitörés következő fontos állomása az 1927. április 5-én Rómában aláírt magyar–olasz barátsági szerződés volt. A szerződés révén a fasiszta Olaszország támogatta a magyar kormány revíziós célkitűzéseit, elsősorban a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság vonatkozásában. Ez a fejlemény a magyar közvéleményben reményt ébresztett, ez pedig Bethlent is arra sarkallta, hogy állást foglaljon. Első lépésként az 1927. május 27-i, *„Magyarország hivatása a Duna-medencében”* című zalaegerszegi beszédében röviden megfogalmazta az aktív revíziós politika iránti igényt.² Ez a miniszterelnöki beszéd azonban még csak óvatos nyitásként értelmezhető, a debreceni szónoklatában már sokkal hosszabban és nyíltabban fogalmazta meg a magyar politikai vezetésnek a trianoni békeszerződés felülvizsgálatával kapcsolatos igényeit.

A korábbi óvatos külpolitika módosulásában az is szerepet játszott, hogy 1927-ben a trianoni békeszerződés revíziójának kérdése a nemzetközi sajtóban is figyelmet kapott. Lord Rothermere, brit sajtómágnás és politikus 1927 júniusában ugyanis jelentős visszhangot kiváltó cikket jelentetett meg *Daily Mail* című lapjában, mégpedig *„Magyarország helye a nap alatt”* címmel. A cikkben a sajtómágnás kifejtette, hogy a trianoni határok módosítása nélkül a béke hosszú távon fenntarthatatlan. Úgy vélte, hogy a határ menti magyar lakosság visszacsatolásával *„a súrlódásokat úgy váltaná fel egy megkönnyebbült viszony, hogy*

¹ Romsics 2000. 20.

² Bethlen 1933a. 185.

*a békemegállapodás fő vonalai érintetlenül maradnának, és nem változnának jelentősen Közép-Európa erőviszonyai sem.*³ A cikk jelentős hatást gyakorolt a magyar közvéleményre, hiszen 1927. július 27-én megalakult a teljes revíziót célul kitűző társadalmi szervezet, a Magyar Revíziós Liga. A kormányzattal szemben láthatóan növekvő társadalmi nyomás pedig a magyar politikusokat, így Bethlent is egyre inkább állásfoglalásra kényszerítette.

Látható tehát, hogy 1928 márciusára a revíziós politika kül- és belpolitikai feltételei jelentősen javultak, a magyar kormány mozgástere bővült. Ilyen előzmények után hangzott el a debreceni beszéd, amely ugyan az előző hónapok eseményeinek továbbgondolása volt, de már akkor sokan úgy tekintettek rá, mint a magyar kormány revíziós kérdésben való diplomáciai nyitása második lépésére.⁴

A debreceni beszéd

Ilyen előzmények után mondta el a miniszterelnök Debrecenben a nagy érdeklődéssel várt beszámolóbeszédét. A beszéd bel- és külpolitikai kérdésekkel egyaránt foglalkozott, azonban a belpolitikai rész teljesen háttérbe szorult a beszámoló második felét kitevő külpolitikai fejtegetések mögött, amelyek nem is annyira a magyar közvéleménynek, hanem inkább a Népszövetségnek szóltak. A magyar problémákkal, így az erdélyi optán-sokkal⁵ és a szentgotthárdi incidenssel⁶ is foglalkozó következő népszövetségi ülés ugyanis március 6-án kezdődött Genfben, ahogy arra Bethlen is utalt beszédében.

A miniszterelnök először beszámolt a megelőző hónapok külpolitikai fejleményeiről, így a pénzügyi és katonai ellenőrzés megszűnéséről, valamint a jugoszláv–magyar tárgyalásokról és a magyar–olasz barátsági szerződés megkötéséről. A jugoszláv–magyar tárgyalások lassú haladásának az okát abban látta, hogy a kisantant szerződés akadályozza a déli szomszédunkhoz való közeledést.⁷

A kisantanthoz való viszony vonatkozásában a miniszterelnök megállapította, hogy az egyes államokkal való tárgyalás révén kell rendezni a kapcsolatokat. Ha nem is fogalmazta meg nyíltan, ez azt jelentette, hogy a bethleni vezetés a jugoszlávokkal folytatott tárgyalások révén a kisantant megosztására törekedett. Ennek az élet próbálta elvenni azzal a kijelentésével, miszerint *„soha nem gondoltunk e tárgyalások révén arra, hogy egyik szomszédunkat a másiktól különválasszuk.”* Bethlen ezt a gondolatmenetet folytatva hozzátette, hogy Magyarország inkább abban érdekelt, hogy a kétoldalú tárgyalások révén sikerüljön *„a mainál normálisabb atmoszférát teremteni a Duna-medencében”*.⁸

A bethleni beszédnek szintén fontos gondolata az, hogy Magyarország és a szomszéd államok közötti feszültség oka azok magyar kisebbségekkel szembeni elnyomó politikája. Így például az erőszakos asszimiláció és a magyar kultúra eltorzítása, illetve a magyarokkal szemben alkalmazott birtok- és vagyonekbekezdések.⁹ A kisantant vezetői, így a

³ Romsics 2000. 21.

⁴ Kovács 1994. 12.

⁵ Erdélyi magyar birtokosok, akik a magyar állampolgárságot választva elvesztették a birtokaikat.

⁶ 1928 januárjában öt vagonnyi gépalkatrésznek minősített fegyverszállítmányt foglalt le az osztrák hatóság a szentgotthárdi közös vasútállomáson. Az esetből a következő hetekben nemzetközi botrány alakult ki.

⁷ Bethlen 1933b. 205.

⁸ Bethlen 1933b. 206.

⁹ Bethlen 1933b. 207.

csehszlovák külügyminiszter által megfogalmazott korábbi vádakat,¹⁰ miszerint a magyar revíziós politika és mozgalmak vezettek a kapcsolatok megromlásához, Bethlen jogi érveléssel utasította el. Szerinte elsősorban a népszövetségi paktum 19. cikkelye teszi lehetővé a revíziós igényt, másodsorban az 1920-as *Millerand-levél*, amely számolt az igazságtalan határozatok esetleges korrekciójával.¹¹ A miniszterelnök kijelentette, hogy „*két jogcímünk van tehát és pedig nemzetközi jogcímünk arra, hogy e kérdéssel foglalkozzunk, e kérdéssel foglalkozni tehát nem irredentizmus*”.¹²

Ezt követően Bethlen rámutatott Magyarország és nyugat-európai országok viszonyának ambivalens jellegére. Egyrészt utalt arra, hogy a győztes hatalmak a magyarok számára is felkínáltak egy locarnói szerződéshez hasonló, a fennálló határokat garantálni próbáló megoldást, ugyanakkor véleménye szerint akciók indultak az ország meggyengítésére. A győztes országok politikájára utalva úgy fogalmazott, „*hogy ez a politika nem egyéb, mint a cukor és vessző politikája, amelyet a gyermekszobából ismerünk, amely mellett azonban egy felnőtt érzédes nemzet csak mosollyal mehet el*”.¹³ Bírálta a nyugat-európai politika kétarcúságát, ahogy ő fogalmazott, „Janus-fejét”, mert a nyilvánosság előtt békeüzeneteket hirdetett, másrészt viszont egyoldalúan képviselte a győztesek érdekeit. Véleménye szerint ez a kétarcúság azonban bizalmatlanságot szül az államok között, amely komoly akadálya a békés rendezésnek. Megoldásként az általános leszerelést javasolta, amely azonban szerinte mindaddig nem biztosítható nemzetközi szerződésekkel, amíg egyrészt a győztesek katonailag erősek, másrészt pedig a háborús veszteseknek az ezen szerződésekhez való csatlakozás következtében a fennálló határokat is el kellene ismerniük. Bethlen a beszédében azonban még ennél is továbbment: „*Vajjon a béke érdekében áll-e, hogy az erős, aki úgylis érvényesítheti jogait, még erősebbé váljék és szabaduljon még attól a lehetőségtől is, hogy későbbi időpontban, ha az európai közvélemény elismeri, hogy a határok igazságtalanul húzóttak meg, azok megváltoztathatók legyenek? Ha Magyarország önként mond le erről, úgy rajtunk a külföld igazságérzete sem segít többé.*”¹⁴ Ezzel a kijelentésével gyakorlatilag elvetette annak lehetőségét, hogy a magyar vezetés elfogadjon egy locarnói típusú megoldást, hiszen az véleménye szerint befagyasztotta volna a trianoni határokat.

Bethlen magyar revíziós igényekre vonatkozó ezen megnyilatkozásait a közönség viharosan üdvözölte, a beszéd közeledett a csúcspontja felé. Miután a következő szavai az elkövetkező hónapokban nagy hatást gyakoroltak a magyar közvéleményre, részletesebben idézem itt a továbbiakat:

„*Mi nem tartományokat veszítettünk el. Bennünket földaraboltak. A mi esetünk nem Elzász-Lotharingia esete. A miénk Lengyelország esete. Németország lemondott egy tartományról, de mi fajunk egyharmadáról örök időkre le nem mondhatunk. Ezt igazságul elfogadni nem tudjuk és a magyar nemzet kapura szögezné azt az államférfiút, aki egy második Trianont aláírna.*”¹⁵

A miniszterelnök tehát úgy látta, hogy egy locarnói típusú rendezés Magyarország számára nem járható út, hiszen az ország veszteségei sokkal súlyosabbak, mint a németeké. A magyar vezetés nem mehetett bele egy ilyen megoldásba, mivel ezzel végleg lemondott

¹⁰ Michela 2003. 156.

¹¹ Kovács 1994. 13.

¹² Bethlen 1933b. 208.

¹³ Uo.

¹⁴ Bethlen 1933b. 210.

¹⁵ Uo.

volna a magyarság egyharmad részéről. Ezen túlmenően Bethlen azt is leszögezte, hogy Magyarország nem lehet része győztesek, így főleg a francia és a csehszlovák külügyminiszter¹⁶ által szorgalmazott gazdasági blokknak vagy dunai konföderációnak sem, mert azok még egy locarnói típusú rendezésen is túlmutatnak. Úgy ítélte meg, hogy a nemzetek együttélése a Monarchiában sem működött, és az első világháború és az azt követő évek történései után az együttműködést illúzióknak tartotta.¹⁷

A beszéd a következő sorokban érte el a csúcspontját, amelyekben egyértelműen megfogalmazta a trianoni határok revíziója iránti igényt.

„Ha mármost Európa azt mondja, hogy mi kínálunk neked egy végleges békerendet, de azt ti visszautasítjátok abban a formában, ahogy ígérjük, mondjátok meg tehát, hogy miképpen akarjátok ti a végleges béke rendezését, úgy én erre egy mondással felelek: Ha valaki a mellényét rosszul gombolta be, öltözkését csak úgy hozhatja rendbe, ha kigombolja, és aztán jól gombolja be. Ezekre a határookra egy végleges békét felépíteni nem lehet. Ezekre a határookra fel lehet építeni egy börtönt, amelyben mi vagyunk az őrzöttek és a győztek az őrzők.” Követelése félreérthetetlen volt: *„Nekünk nem béke revízióra van szükségünk, nekünk más határookra van szükségünk.”*¹⁸

Befejezésül a miniszterelnök röviden ismertette a szentgotthárdi incidens hátterét és határozottan tiltakozott ezzel kapcsolatban a népszövetségi vizsgálatnak még a gondolata ellen is, majd ismételten a győztes országok kétértelmű magatartására utalva így fejezte be a beszédét: *„Hungária asszony békés asszony, de szíve csak annak nyílik meg, aki őszinteséggel és jóindulattal közeledik hozzá.”*¹⁹

Összegzésként megállapítható, hogy a beszéd megerősítette Magyarország igényét a békeszerződés felülvizsgálatára, anélkül, hogy a revízió megvalósulásával kapcsolatban konkrét célokat fogalmazott volna meg. A zalaegerszegi beszéddel ellentétben itt Bethlen sokkal bővebben és nyíltabban fogalmazott, köszönhetően a nagyobb külpolitikai mozgástérnek és annak, hogy a megerősödött revíziós mozgalom a kormánytól is határozottabb állásfoglalást várt el. Ennek megfelelően Bethlen retorikája enyhén radikalizálódott, de akkor is igyekezett a realitások keretein belül maradni. Azonban nem csupán a használt kifejezések voltak újszerűek, hanem a követelések is, így például az, hogy a trianoni békeszerződést a győztesek is tartsák be, főleg a leszerelés és a kisebbségi kérdés területén. A debreceni beszéd tehát fordulópont a korszak revíziós politikájában, abban a tekintetben, hogy utat nyitott a merészebb elképzeléseknek és külpolitikai lépéseknek, amelyek a következő években be is következtek.

¹⁶ Aristide Briand és Edvard Beneš

¹⁷ Bethlen 1933b. 211.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Bethlen 1933b. 212.

Gyula Kovács

The Idea of Revision in István Bethlen's Speech in Debrecen, 1928

István Bethlen's speech in Debrecen in March 1928 was an important event in the Hungarian revision policy between the two world wars. Among the foreign policy conditions that became more favourable at the end of the decade, the humble tone of the Prime Minister changed. In this speech, he formulated a demand for a more proactive revision policy by the Hungarian government.

In the study, I covered the antecedents of the speech, and examined its content and most important ideas.

My article focuses primarily on the statements in the speech that marked a shift from the cautious revision policy of the period 1920–1927, setting the tone for the foreign policy events of the 1930s.

Források

- Bethlen 1933a. „Magyarország hivatása a Dunamedencében”. In: Bethlen István gróf beszédei és írásai. Válogatott beszédei II. Bp., 1933. 184–187.
- Bethlen 1933b. Beszámolóbeszéd Debrecenben. In: Bethlen István gróf beszédei és írásai. Válogatott beszédei II. Bp., 1933. 198–212.

Szakirodalom

- Kovács 1994. Kovács Anikó: Adalékok a magyar revíziós mozgalom történetéhez. In: Regio – Kisebbség, politika, társadalom, 5. (1994) 3. sz. 70–94. (Hivatkozott változat: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00019/pdf/05.pdf>)
- Michela 2003. Miroslav Michela: Lord Rothermere kampányának szlovákiai visszhangja. In: Fórum – Társadalomtudományi Szemle, 6. (2003) 4. sz. 156–160.
- Romsics 1991. Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., 1991.
- Romsics 2000. A magyar külpolitika útja Trianontól a háborúig. In: Rubicon, 11. (2000) 9. sz. 17–24.

Orbán Melinda

Fertőtlenítő-egészségőrök és tetvetlenítő járőrök tevékenysége Kárpátalján a második világháború időszakában

A 20. század tudományos vívmányai jelentős előrelépést jelentettek a korábban számos halálos áldozatot követelő fertőző betegségek elleni védekezésben. Ezt elsősorban az antibiotikumok és a védőoltások kifejlesztése tette lehetővé. A közegészségügyi helyzet és a személyi higiéné javulása miatt – nem megelégedkezve arról, hogy ez rendkívüli módon eltérő az egyes országok fejlettségi szintjének mutatóit figyelembe véve – ezek nagyrészt eltűntek. Marc Bloch *A történész mestersége* című munkájából vett gondolat mentén a jelenben élve, észre kell, hogy vegyük a körülöttünk zajló eseményeket. A COVID-19 névvel illetett vírus okozta fertőzést a World Health Organization nemrég világjárvánnyá nyilvánította, tehát napjainkban sem elképzelhetetlen egy-egy fertőző betegség megjelenése és gyors ütemű elterjedése. Egyes fertőző betegségek a gazdaságilag elmaradott országokban számos problémát okoznak, azonban a mostani helyzet megmutatta, hogy hasonló problémák érinthetik a fejlett gazdasággal rendelkező országokat is. A múltban – és a jelenben egyaránt – a fertőző betegségek kockázatát befolyásoló tényezők megismerése alapvető fontosságú volt ahhoz, hogy megelőzésükhöz megtalálják a lehető legjobb megoldásokat.¹

A tanulmányban a fertőtlenítő-egészségőrök és a tetvetlenítő járőrök tevékenységét szeretném ismertetni. A források részben a központi közigazgatás iratanyagát őrző levéltári fondokban találhatóak, részben olyan leíró jellegű munkákból származnak, melyek az adott korban keletkeztek. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár és a Magyar Nemzeti Levéltár, valamint az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében őrzött iratanyagok kerültek feldolgozásra. Ezek elsősorban főszolgabírói, körjegyzői, tisztii főorvosi jelentések, melyek kitérnek egy-egy a körzetükbe rendelt terület vagy község általános egészségügyére, a fertőző betegségek jelenlétére, az ivóvíz-ellátottságra, a köztisztasági kérdésekre stb. Ezen kívül a Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet és Ungvári fiókállomásának éves jelentései szolgáltak a kutatás alapjául.

A 20. század első felében közegészségügyi-járványügyi szempontból kedvezőtlen képet mutatott Kárpátalja területe. Több fertőző betegség endémiásan jelentkezett, azaz tartósan, rendszeresen előfordult a lakosság körében. Magyarország 1938–1939-ben megnagyobbodott területének következtében újabb problémák merültek fel a közegészségügy kérdéseit illetően. Az átalakulóban lévő közegészségügyi rendszer szervezeti és intézményrendszerébe ezeket a területeket is szükségessé vált integrálni. A helyi infrastruktúra elmaradottsága és a területen jelen lévő endémiás betegségek, valamint a háborús viszonyok negatív hatása jelentették ennek a nehézségeit. A fejlesztési területek közé tartoztak a mikrobiológiai diagnosztika, a korszerű járványügyi szolgálat létrehozása, a különféle betegségek elleni oltóanyag termelés biztosítása, a lakosság egészségügyi kulturáltságának emelése, a gyógyszerek engedélyezése és az egészséges ivóvíz-ellátás biztosítása.²

¹ Bloch 1996. 38–39.; Faragó 2006. 19–78.; EBJK 2009.; WHO 2019.

² Jäger 1938. 351–352.; Johan 1939. 9–10.; Darányi 1940. 55., 87.; Veress 1940. 493–498.; Dreguss 1942. 48.; Kempler 1988. 44–45., 48–50.; Pápay 1998. 7., 11., 19., 106.; Kertai 2005. 19., 21–22.; Kapronczay 2005. 5.;

Egy-egy ország közegészségügyi politikájának legfontosabb feladata a már jelen lévő fertőző betegségek leküzdése és újabb járványok kialakulásának a megakadályozása. A védekezés egyik legfontosabb lépése a fertőző betegség gyors felismerése és a további fertőzések megakadályozása. A feltételrendszere a járványok kialakulásának specifikus, azonban egyes kritériumok minden jelentősebb esetben azonosak. Ezek közé tartoznak a rossz infrastrukturális viszonyok, a kedvezőtlen környezetföldrajzi tényezők, valamint az egyes kórokozók szaporodásához és életben maradásához, illetve a fertőzőképességük fennmaradásához szükséges életföldrajzi tényezők. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az adott területen élő társadalom gazdasági-szociális viszonyának színvonala sem. Itt elsősorban a rossz higiénés viszonyok, az aluliskolázottság, a táplálkozás, a foglalkozási tényezők vehetők figyelembe. A felsoroltak sokrétűen befolyásolhatják a járványok terjedésének időbeliségét, területi kiterjedtségét és a lakosságra gyakorolt hatásait rövidebb és hosszabb távon egyaránt. Így az ellenük való védekezést minden ország törvényekkel és rendeletekkel szabályozta, illetve egyes gyakoribb és súlyosabb fertőzésekkel szemben bejelentési kötelezettséget rendeltek el.³

Magyarországon a kiütéses tifusz problémáját az ország területi megnagyobbodása és a háborús körülmények tették ismét aktuálissá. A magyar hadsereg 1939. március 15-i bevonulása Kárpátaljára átalakította a közigazgatási rendszert, Ungvár székhellyel létrejött a Kárpátaljai Kormányzóság, amely három közigazgatási kirendeltségre oszlott: az ungi (Ungvár), a beregi (Munkács) és a máramarosi (Huszt székhellyel). Illetve ezek további járásokra és szolgabírói kirendeltségekre tagolódtak. A kiütéses tifusz főként a hegyvidéki területeken volt elterjedt, leginkább a Lengyelország felé vezető utak mentén. Fertőzöttebb településként említik a források: Uzsok, Huszna, Havasalja, Nagycserjés, Verebes, Timsor településeket.⁴

A hatósági orvosok munkájának fontos részét képezte a fertőtlenítés megszervezése és elrendelése egy-egy település esetében. A bejelentéseket követően a védekezés első feltétele a fertőtlenítés elrendelése a betegségben szenvedőnél, ami adott esetben a rokonokat is érintette, vagy egész utcákat, településeket. Ezen kívül a lakosság felvilágosítása élvezett elsőbbséget. Ugyanis az egészségpolitikai célok között szerepelt a lakosság ellenálló képességének növelése a személyes higiéné javítása által. Itt elsősorban a ma már általánosnak tűnő higiéniai szabályok betartásáról van szó. A helyi lakosság nagy része szinte egy háztartásban élt a háziállataival, a mellékhelyiségek elhelyezése a lakrészekről

Kapronczay 2008. 261–263., 278.; Kapronczay 2010. 44–45., 54.; Melles 2010. 8., 34., 87.; MNL OL K 150 4268. cs. XV. k. 9. t.; MNL OL K 150 4268. cs. XV. k. 10. t.

³ A járványok kialakulásának vannak úgynevezett elsődleges és másodlagos mozgatóerői. A fertőző forrás, a terjedési mód és a fogékony szervezet tartoznak az elsődleges mozgatóerők közé. Azokat a tényezőket pedig, amelyek befolyásolják egy-egy járvány lezajlását, másodlagos mozgatóerőknek nevezzük. Ezek közé tartoznak a természeti, a környezeti és a társadalmi tényezők. Kerbolt 1943. 5–6.; Ongrádi–Vértes–Kövesdi–Horváth 2009. 69.; Ádány 2011.

⁴ Az 1940-es évben a közigazgatási kirendeltségek járásainak felosztása megváltozott. Az ungi közigazgatási kirendeltséghez a nagybereznai, a perecsenyi, a szobránci, az ungvideki járások és a takcsányi szolgabírói kirendeltség; a beregi közigazgatási kirendeltséghez az ilosvai, a munkácsvidéki, a szolyvai járások és az alsóvercei szolgabírói kirendeltség; a máramarosi közigazgatási kirendeltséghez a huszti, az ökörmézói, a rahói, a taracvölgyi járások és a dombói szolgabírói kirendeltség tartozott. A tanulmány szövegében az említett települések neveit a forrásokhoz hűen közlöm. A lábjegyzetben feltüntettem a korábbi és a jelenlegi elnevezéseiket. Ungvár – Ужгород (Ukrajna); Munkács – Мукачево (Ukrajna); Huszt – Хуст (Ukrajna); Uzsok – Ужок (Ukrajna); Huszna – Ердулудас, Гусний (Ukrajna); Havasalja – Тибава (Ukrajna); Nagycserjés – Кічерний (Ukrajna); Verebes – Верб'яж (Ukrajna); Timsor – Лазн (Ukrajna). Fatán 1939. 53–55.; Tomcsik 1940. 386.; Delehan–Kutassy–Csatáry 2009. 10.; Brenzovics 2010. 86.

nem a kellő távolságban volt kialakítva, illetve azok sokszor szennyezték a kutak és források vizét. Emiatt gyakoriak voltak az enterális fertőzések. A járások vezetőitől havonta a kirendeltségek vezetőinek beküldött közegészségügyi jelentések rámutattak a higiéniai viszonyokban tapasztalható nagyfokú hiányosságokra. A jelentésekben az általános egészségüggyel, az egészségügyi igazgatással, az egészségvédelemmel, a fertőző betegségekkel, az ivóvíz-ellátással, a betegellátással, az iskolákkal, az óvodákkal, az ismeretterjesztő munkákkal és a szociális védelemmel kapcsolatban szerepeltek tájékoztatások. Ezek egyik alpontja a köztisztasági ellenőrző vizsgálatokra terjedt ki, melynek során a tetvesnek talált egyéneknél fertőtlenítést írtak elő. Amelynek a felmerülő költségeit az a község tartozott viselni, ahol szükség volt rá. A fertőtlenítés célja a betegségek okozóinak elpusztítása, ezáltal a betegség terjedésének megakadályozása volt. Ezt a munkát csak képzett és vizsgázott fertőtlenítők végezheték el, akik a kor kellő tudományos felkészültségével és technikai feltételeivel rendelkeztek. A belügyminiszter 1940-ben rendelkezett a korábban rendszeresített fertőtlenítő tanfolyamok kibővítéséről fertőtlenítő-egészségőri tanfolyamokká. Az Országos Fertőtlenítő és Egészségőri tanfolyam 1940 augusztusában indult meg a fertőtlenítő-egészségőrök kiképzésére. A képzés a budapesti Fertőtlenítő Intézetben zajlott, ahol a hallgatók állami finanszírozással kaptak lakást, ételmezést és pénzt. Azonban a képzésben részt vevő személyek utazási költségei a küldő községet terheltek. A tanfolyam anyaga elméleti és gyakorlati részből tevődött össze, amelynek időtartama 8 hétből állt. A bejutás feltételei között szerepelt a 6 elemi végzettség, a 35 évnél nem idősebb kor, az erkölcsi és tiszti orvosi bizonyítvány, illetve a tiszti orvosok a járási székhelyeken a jövőben alkalmazandókat küldhették fel a képzés elvégzésére. Előbb Kárpátalja közigazgatási kirendeltségeinek egyes járásaiban állhattak munkába a fertőtlenítő-egészségőrök. Később Erdélyben és a keleti vármegyékben is szolgálatba állították azokat. A munkájuk valamivel szélesebb körű volt, mint a fővárosi egészségőröké. A létszámukat a kerületi közigazgatási szolgálatra beosztott tiszti orvosok számához igazították. A fertőtlenítő-egészségőröket a járás főszolgabírája a tiszti orvoshoz osztotta be szolgálatra. A járás hatáskörébe utalt közegészségügyi, járványügyi, vásár- és piacrendészeti ügyekben megelőző, megfigyelő, ellenőrző és végrehajtó szolgálatot teljesítettek, ugyanakkor önállóan nem intézkedhettek.⁵

A tetvetlenítés céljára a magyarországi egészségügyi kormányzat úgynevezett tetvetlenítő járőrök felállítását határozta el. 1942-től az országban 5 hasonló szervezet jött létre, ezek közül az egyiket az Ungvári Fertőtlenítő és Fertőzőbeteg Szállító Állomás keretébe utalták. Az ungi és beregi kirendeltségek községeiben az évről évre megismétlődő tifusz megbetegedések megakadályozását szolgálta a fertőtlenítő járőr megszervezése, amelynek központja Ungvár volt. A fertőtlenítő járőr három tagból állt és az volt a feladata, hogy az említett két közigazgatási kirendeltség területén a fertőtlenítés munkáját elvégezze. Ezt nemcsak járványos, de járványmentes időszakokban is gyakorolták. A tetvetlenítés megoldására a Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet (OKI) egy hordozható zuhanyfürdőt és fertőtlenítő-hőlégekamrát bocsátott a rendelkezésükre. A felállítás évében a felszerelés hiányosságai miatt mindössze az ungi közigazgatási kirendeltség egyik községébe, Ósztuzsicára látogattak ki. A településen tömeges kiütéses tifusz fordult elő, emiatt 16 napig végeztek tetvetlenítést. A későbbi évek során a hiányos közlekedési infrastruktúra miatt a járőr a feladatát nehezen tudta megoldani. 1942 februárjában az OKI jár-

⁵ Hargitai 1942. 597–598.; Melly 1942. 659.; KTÁL 162. fond, 3. op. 1313. od. zb. 1.

ványosztályának vezetője, Petrilla Aladár Ungvárra érkezett, aki Russay Gábor tiszti főorvossal Uzsok községbe utazott, ahol ellenőrizték az éppen zajló fertőtlenítést. A szomszédos községek fertőtlenítését is elvégezték, attól függetlenül, hogy tifuszos megbetegedések nem fordultak elő. Előbb Hajasd, majd Ungszuha és Ligetes került sorra. 1942 nyarának elején az ungi kirendeltség járásainak fertőtlenítő-egészségőreit a fertőtlenítő gőzgépekkel a járványos községekbe újból kirendelték tetvetlenítés céljából. Uzsokon, Hajasdon, Lyután egy-egy épületet lefoglaltak és azokat berendezték kádakkal, kályhákkal, vetkőző-, nyíró- és fürdető-, valamint tetűmentesített ruhába öltöztető helyiségek céljára. Az említett községek csaknem teljes lakossága itt került megfürdetésre többszöri alkalommal. 1943-ban a járőr 189 munkanappal 39 községben látta el feladatát és összesen 21 ezer személy, illetve 3050 lakóház tetvetlenítését végezték el.⁶

Az országos fertőtlenítő tanfolyam elvégzéséről bizonyítványt állítottak ki azok részére, akik elvégezték és megfeleltek a követelményeknek. Az éppen zajló második világháború azonban nem tette lehetővé, hogy minden járásban legyenek fertőtlenítő-egészségőrök, mivel az orvosok mellett egészségőröket is behívtak katonai szolgálatra, illetve az anyagbeszerzési gondok is érintették őket. A források szerint a közigazgatási kirendeltségekhez tartozó községekben fertőtlenítő-egészségőr általában volt, de csak kevés helyen rendelkeztek megfelelő felszereléssel. A szobránci járásban a fertőtlenítő készülékek felsorolásánál egy vontatható gőzfertőtlenítő Ganz jármű szerepel, amelyet szinte teljesen hasznavehetetlenként írtak le. A nagybereznai járásban két kisebb vontatható fertőtlenítő gőzgépről számolnak be, melyeket később szintén nem tudtak használni. Az egyik ugyanis Ungvárra lett elküldve javítás céljából, a másik Tiha községben volt munkába állítva. Több járművet katonai szolgálatra vettek igénybe. Ugyanakkor 1944-ben a nagybereznai járásba két új gőzfertőtlenítő gépet küldtek. A fertőtlenítő eszközök és autók korlátozott mértékben álltak a szakemberek rendelkezésére.⁷

A világháború éveiben a kiütéses tifuszt terjesztő tetvek elleni védekezés a járvány nagyfokú elterjedése miatt vált fontossá. Ami főként a már említett ungi közigazgatási kirendeltség településeit érintette. Emiatt az iskolák bezárásra kerültek. Az érintett települések közé tartoztak Domasina, Sztricsava, Csontos, Viska, Lyuta, Vulsinka, Ungbukóc, Kosztyovapásztély, Rosztokapásztély, Ulicskriva, Sárospolyánka, Sárosremete, Szenteste, Kislipóc, Nagyturica és Verchovinabisztra. A járvány megfékezésének eléréséhez többnyire fizikai módszereket alkalmaztak, a mozgó tetvetlenítő járőröknek volt ebben kiemelkedő szerepe, melyek kilátogattak a településekre. Felszerelésük tartalmazta a zuhanyozó berendezést, egy formiolos tetvetlenítő ládát és hőfejlesztő készüléket. A fertőzés elkerülése miatt a megfelelő védőruházat a vizsgálatot végző orvos és a segédszemélyzet számára elsőrendű fontosságú volt. Ezt segítette a védőruha zárt és egybeszabott kialakítása, kiegészítve gumikesztyűvel és gumicsizmával. A ruházat zárási vonalait vegyszerbe mártott szövetcsíkkal résmentesítették. Ezen kívül az OKI a kiütéses tifuszt elleni

⁶ Ósztuzsica – Patakófaló, Стужиця (Ukrajna); Hajasd – Волосянка (Ukrajna); Ungszuha – Szuhapatak, Сухий (Ukrajna); Ligetes – Лут (Ukrajna); Lyuta – Наваскőз, Люта (Ukrajna). Kárpáti Híradó 1942. 6.; Sztudenyi 1942. 5.; Tomcsik 1943. 204.; Kun 1948. 3.

⁷ Szobránc – Sobrance (Szlovákia); Nagyberezna – Великий Березний (Ukrajna); Tiha – Тихий (Ukrajna). Kapronczay 2008. 276.; KTÁL 42. fond, 1. op. 423. od. zb. 7., 8., 11., 14.; KTÁL 42. fond, 1. op. 4158. od. zb. 3., 8., 11.

oltóanyagot díjtalanul szolgáltatva a fertőzésveszélynek kitett orvosok, védőnők, ápolók, egészségőrök és fertőtlenítők részére.⁸

Fejtetvesség esetén a legjobb módszernek a hajnyírást tartották, illetve ruhatetvesség-nél a teljes testszőrzet lenyírását. Vegyszereket csak kismértékben használtak, mivel köz-tudott volt az emberi szervezetre gyakorolt káros hatásuk. A fej és test tetvetlenítését krezolos tisztító szappannal végezték el. A lakásokat szintén tetvetlenítették, melyet két lépésben hajtottak végre, egyrészt a mozdítható berendezési tárgyakat a szakemberek ki-vitték a lakásból és forró vízzel átmosták. Másrészt a lakásban a falat lemeszelték vagy krezolos szappanos vízzel lemosták. A tetűmentesített lakásba csak a tisztított berende-zési tárgyakat lehetett visszavinni. A helyszínre kikerkezett kocsit az elvégzett munka után szintén le kellett fertőtleníteni.⁹

A fent említett módszereket alkalmazták a fertőtlenítések során minden esetben, amit az alábbi példa is szemléltet. A szolyvai romatelepen 1944. február 5–28. között hatósági zárt rendelték el kiütéses tifusz fellépése miatt. A telepre be- vagy onnan kimenni tilos volt, annak őrzésére a községi előljáróság éjjeli és nappali szolgálatra két-két polgárőrt állíttatott. A szolyvai csendőrpáncsnoknak szintén meghatározták, hogy állítson két őrt a telep bejárata elé, ezzel segítve a polgárőrök munkáját. A zárlat ideje alatt a községnek gondoskodnia kellett a telep lakóinak ételmezéséről és a fűtés megoldásáról. A járási egészségőrnek a tetvetlenítés során a szalmát és a rongyokat el kellett égetnie, a lakosok haját pedig lenyírnia, tekintet nélkül a nők hajára. A lakóhelyiségeket belülről ki kellett meszelni. A közigazgatási kirendeltség vezetője kötelezte a községi körorvost, hogy a te-lepet naponta látogassa és kutasson betegek után. A súlyos betegek azonnali kórházba szállításáról szintén rendelkeztek. A fertőző betegség elleni küzdelem költségei az illetékes községet terhelték ebben az esetben is. Magát a zárlatot a betegség megszűnte után lehe-tett feloldani. Általában 21 napig tartott egy-egy elrendelt zárlat, amit az utolsó bejelentett betegségtől számoltak. A zárlat alól egyes esetekben még az óvintézkedések ellenére is kiszöktek a lakosok, ami a járvány terjedésének kockázatát növelte. A fent említett módon jártak el a kiütéses tifusz terjedésének megakadályozására Oroszvolova, Ublya, Berezóc, Verchovinabisztra települések esetében is.¹⁰

⁸ A formiol folyadékot a használati utasításnak megfelelő mennyiségben beöntötték jól zárható ládába, na-gyobb mennyiségű ruha esetében kamrába, ahol a felakasztott ruhaneműkben kb. 2 óra alatt elpusztította a tetveket. A párolgás közben gázzá alakuló folyadék nem károsította az anyagokat. A krezol szappan fürde-tésre is alkalmas módszer, amely azonnali tetűmentességet biztosít. Összetevői a Kresol purum, a káliszappan és a langyos víz, szintén nem károsítják az emberi szervezetet. A test felületének bekenése után a maximális hatási idő 15 perc volt, majd le kellett mosni. A szer napjainkban is használatos ruhatetves személyek keze-lésére. Domasina – Domafalva, Домашини (Ukrajna); Sztricsava – Eszterág, Стричава (Ukrajna); Csontos – Кострина (Ukrajna); Viska – Viharos, Вишка (Ukrajna); Vulsinka – Egreshát, Вільшинки (Ukrajna); Ung-bukóc – Ungbükkös, Буківце (Ukrajna); Kosztyovapásztély – Nagypásztély, Костева Пастіль (Ukrajna); Rosztokapásztély – Felsőpásztély, Розтоцька Пастіль (Ukrajna); Ulicskriva – Görbeszeg, Улічскіє Кривіє (Szlovákia); Sárospolyánka – Sárosmező, Блатна Поліанка (Szlovákia); Sárosremete – Blatné Remety (Szlová-kia); Szenteske – Svätuš (Szlovákia); Kislipóc – Hárs, Липовець (Ukrajna); Nagyturica – Nagyturjaszög, Туринця (Ukrajna); Verchovinabisztra – Határszög, Верховина-Бистра (Ukrajna). Tetűmentesítés 1941. 1–3.; Makara 1944. 22–23.; Épinfo 2001.; Melles 2010. 46.; KTÁL 42. fond, 1. op. 4158. od. zb. 3., 5., 8., 11., 17., 20., 24.

⁹ Tetűmentesítés 1941. 3–15.

¹⁰ Szolyva – Свалява (Ukrajna); Oroszvolova – Barkócháza, Руська Волівка (Szlovákia); Ublya – Ugar, Убля (Szlovákia); Berezóc – Brezovec (Szlovákia). KTÁL 42. fond, 1. op. 4169. od. zb. 2.; KTÁL 162. fond, 3. op. 1313. od. zb. 2., 3., 4., 6., 7.; KTÁL 340. fond, 1. op. 398. od. zb. 3., 157.; KTÁL 725. fond, 1. op. 364. od. zb. 29., 31.

A járási főszolgabírák a tetvetlenítések elrendelése céljából folyamatos jelentéseket kértek a körjegyzőktől. Számos esetben viszont pozitív választ tudtak visszaküldeni a főszolgabíráknak, miszerint nem volt szükség tetvetlenítésre az adott községben. Ennek példája az 1944-es évben Husztsófalva, Lipcse, Veléte. Magát a tetvetlenítést a községi orvos is kérhette. Amit gyakran elvégeztek iskoláskorú gyermekek esetében is. A védekezés legalkalmasabb módja a fokozott tisztálkodás lett volna. Azonban ennek megoldása számos esetben akadályokba ütközött. A tetvetlenítések nehezen folytak, mert ahová nem tudtak eljutni, ott helyben kellett megoldani a fürdetéseket és fertőtlenítéseket, amihez számos esetben nem volt megfelelő helyiség vagy felszerelés. 1944-ben Munkácson már a főszolgabírói hivatal épületében is kialakítottak fertőtlenítő helyiséget. A településeken végzett hatékony munkát nem hagyva figyelmen kívül, az ungi közigazgatási terület körjegyzőinek egyes jelentései arról számolnak be, hogy a munkájukat a fertőtlenítő-egészségőrök hanyagul látták el. Ennek okát a fizetések késésében látták. Bár hiányos létszámmal rendelkeztek, mégis egy-egy járás főszolgabírája maga kérte az egészségőr elbocsátását, mert az nem végezte el a feladatát. A munka elvégzésének biztosításaként többször kérték a fizetések emelését is, amire azonban nem volt lehetőség. Országosan további 111 fertőtlenítő egészségőr alkalmazására lett volna szükség és megfelelő számú gőzferőtlenítő gépre.¹¹

Hasonló fertőtlenítő munkát az első Csehszlovák Köztársaság fennállása alatt is végeztek Kárpátalján. Intézkedéseik alap gondolatát szintén a lakosság higiéniai viszonyainak az emelése képezte. Jelentős munkát végzett a Vörös Kereszt, amely egészségügyi autokat indított útnak. Azok szállító, fürdő-, laboratóriumi és fertőtlenítő berendezéssel voltak ellátva.¹² A magyar adminisztráció alatt az egészségügyi személyzet katonai szolgálatra való behívása, a helyben maradtak fizetéseinek elmaradása vagy késése, az anyagbeszerzési problémák, a közegészségügyi szolgálatban lévő autók katonai használatba vétele nehezítették a feladatok teljesítését. Ugyanakkor a körülmények ellenére végzett fertőtlenítő munka meghozta a várt eredményeket, amit a fertőzések számának csökkenése mutatott.

¹¹ Husztsófalva – Данилово (Ukrajna); Lipcse – Липча (Ukrajna); Veléte – Велятин (Ukrajna). Állami költségvetés 1943. 46., 64–67. Kárpáti Híradó 1944. 5.; KTÁL 42. fond, 1 op. 423. od. zb. 65., 69., 71., 88., 89., 102., 106. 121., 122., 123., 128., 130., 133., 139., 142., 159., 163., 165., 168.; KTÁL 340. fond, 1. op. 398. od. zb. 10., 12. 13., 14., 15., 16., 17., 18., 21., 58.

¹² Beregszász – Берегове (Ukrajna); Perecseny – Перечин (Ukrajna); Rahó – Рахів (Ukrajna). Ortutay 1941. 159–161.

Melinda Orbán

The Activities of Disinfection Health Guards and Delousing Patrols in Transcarpathia during the Second World War

In this study, I would like to describe the activities of disinfection health guards and delousing patrols. The research was based on documents kept in the Beregszász Department of the Regional State Archives of the Transcarpathian Oblast, and on the collections of the Hungarian National Archives and the National Széchényi Library.

The disinfectant health guards performed a preventive, monitoring, control and executive service in public health, epidemiological, trade fair and market policing matters referred to the authority of the district.

Delousing patrols often performed their duties in the affected settlements, and continued to be active – during the epidemic-free period – for prevention purposes.

Despite the disinfectant work done under difficult conditions, the expected results were achieved, as shown by the reduction in the number of infections.

Források

Levéltári források

KTÁL	Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області)
42. fond	Az Ungi közigazgatási kirendeltség iratai (1938–1944).
162. fond	A Máramarosi közigazgatási kirendeltség iratai (1938–1944).
340. fond	A Huszti járás főszolgabírájának iratai (1939–1944).
725. fond	A Szolyvai Körjegyzőség iratai (1939–1944).
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 150	Belügyminisztériumi Levéltár. Általános iratok.
4268. cs. XV. k. 9. t.	4268. csomó. XV. kútő. 9. tétel. Fertőtlenítő intézetek ügyei.
4268. cs. XV. k. 10. t.	4268. csomó. XV. kútő. 10. tétel. Fertőző betegségekkel szembeni védekezéssel kapcsolatos féregirtás szabályozása.

Jogtárak, adattárak

Állami költségvetés 1943. Állami költségvetés. 1943. Kimutatás az állami alkalmazottak és az állami nyugellátásban részesülők létszámáról az 1943. évi állami költségvetés alapján. https://library.hungaricana.hu/hu/view/AllamiKoltsegyetes_1943 (Utolsó letöltés: 2020. március 17.)

Sajtóforrások

- Kárpáti Híradó 1942. Nem fordultak elő újabb tifuszmegbetegedések Uzsokon. Kárpáti Híradó, 19. évf. (1942), 31. sz., 1942. február 8. 6. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Beregszasz_Karpati-Hirado_1942_02/?pg=49&layout=s (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)
- Kárpáti Híradó 1944. Kiütéses tifuszmegbetegedések Munkácson. Kárpáti Híradó, 21. évf. (1944), 19. sz., 1944. január 25. 5. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Beregszasz_Karpati-Hirado_1944_01/?pg=164&layout=s (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

- Sztudenyi 1942. Sztudenyi Sándor: Kárpátalja határszéli népe és a kiütéscsúsz. Kárpáti Híradó, 19. évf. (1942), 133. sz., 1942. június 14. 5. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Beregszász_Karpati-Hirado_1942_06/?pg=88&layout=s (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Szakirodalom

- Ádány 2011. Ádány Róza: Megelőző orvostan és népegészségtan. Bp., 2011. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_524_Megelőző_orvostan_nepegészségtan/adatok.html (Utolsó letöltés: 2020. április 16.)
- Bloch 1996. Marc Bloch: A történész mestersége. Történetelméleti írások. Fordította: Babarczy Eszter, Kosáry Domokos, Pataki Pál. Bp., 1996.
- Brenzovics 2010. Brenzovics László: Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944. Ungvár, 2010.
- Darányi 1940. Darányi Gyula: Közegészségtan. Fertőző- és népbetegségek. (Járványtan). Bp., 1940.
- Delehan–Kutassy–Csatáry 2009. Delehan Mihajlo, Kutassy Ilona, Csatáry György: A Kárpát-medence levéltári forrásai I. Fond- és állagjegyzékek. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1919-ig és 1938–1945 között. Bp., 2009.
- Dreguss 1942. Dreguss Miklós: Mit kell tudnunk a kiütéses tifuszról. In: Egészség, 56. (1942) 2. sz.
- EBJK 2009. Egészségvédelem Európában: jövőképünk. Az ECDC céljai és feladatai 2007 és 2013 között. Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ, 2009. https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/media/en/publications/Publications/0811_COR_Protecting_Health_in_Europe.pdf (Utolsó letöltés: 2020. április 3.)
- Epinfo 2001. Erdős Gyula, Szlobodnyik Judit, Gálffy György: Módszertani levél a tetvesség elleni védekezésről. Epinfo, 8. évf. (2001), 3. különsz., 2001. július 10. <http://semmelweis.hu/korhazhigiene/files/2012/06/tetvesség1.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. április 25.)
- Faragó 2006. Faragó Tamás: Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig I. In: Történeti Demográfiai Évkönyv 2005. Szerk.: Faragó Tamás, Óri Péter. Bp., [2006.] 19–78.

- Fatán 1939. Fatán János: A kiütéses typhus elterjedése a Ruthénföldön és a ruszin nép immunitása. In: Zöld Kereszt, 10. (1939) 3. sz. 53–55.
- Hargitai 1942. Hargitai Elek: A fertőtlenítés és elkülönítés. In: A mai magyar egészségügyi közszolgálat. A VII. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Szerk.: Mártonffy Károly. Bp., 1942. 597–598.
- Jäger 1938. Jäger Gyula: A visszacsatolt Felvidék kórházai. In: Magyar Kórház, 7. (1938) 12. sz. 351–370.
- Johan 1939. Johan Béla: A racionális egészségpolitika alapelvei. Bp., 1939.
- Kapronczay 2005. Kapronczay Károly: Johan Béla (1889–1983). In: Magyar Epidemiológia, 2. (2005) 1. sz. 5–11.
- Kapronczay 2008. Kapronczay Károly: A magyarországi közegészségügy története 1770–1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom. Bp., 2008.
- Kapronczay 2010. Kapronczay Károly (szerk.): A magyarországi közegészségügy szakterületeinek történetéből 1876–1944. Bp., 2010.
- Kempler 1988. Kempler Kurt: Adatok az Országos Közegészségügyi Intézet létesítéséről és működésének kezdetéről. In: Technikatörténeti Szemle, 16. (1986–1987) [1988] 39–60.
- Kerbolt 1943. Kerbolt László: Fertőzőbetegségek. A fertőző ragályos betegségek, járványok ismertetése a reájuk vonatkozó jogszabályokkal és Budapest székhely város szabályrendeletének kivonta. Bp., 1943.
- Kertai 2005. Kertai Pál: Járványok és járványügy a magyar történelemben II. A XX. század eseményei a századfordulótól a második világháború végéig. In: Magyar Epidemiológia, 2. (2005) 1. sz. 13–24.
- Kun 1948. Kun Lajos: A volt ungvári OKI Állomás szovjet-rendszer szerinti újjászervezése. In: Népegészségügy, 29. (1948) 23. sz. 534–538.
- Makara 1944. Makara György: A tetvetlenítésről. Orvosi Hetilap, 88. évf. (1944), 12. sz., 1944. március 18. 22–23.
- Melles 2010. Melles Márta: Az Országos Epidemiológiai Központ hagyományai az Országos Közegészségügyi Intézetben (1927–1997). Bp., 2010.
- Melly 1942. Melly József: Az egészségügyi intézmény keletkezése és kialakulása Magyarországon. In: Városi Szemle, 28. (1942) 641–664. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/VarosSzemle_1942/ (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

- Ongrádi–Vértes–
Kövesdi–Horváth 2009. Ongrádi József, Vértes László, Kövesdi Valéria, Horváth Imre: A közegészségügy reformjáról a XX. század első felében. In: Egészségtudomány, 53. (2009) 4. sz. 66–73.
- Ortutay 1941. Ortutay Tivadar: Cseh világ a Kárpátokban. Ungvár, 1941.
- Pápay 1998. Pápay Dénes: A „Johan Béla” Országos Közegészségügyi Intézet 70 éves működése 1927–1997. Jubileumi évkönyv. Bp., 1998.
- Tetűmentesítés 1941. Tetűmentesítés: a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet tájékoztatója a 313.302/1941. B. M. számú rendelet alapján. Bp., 1941.
- Tomcsik 1940. Tomcsik József: Typhus exanthematicus védőoltás. Orvosi Hetilap, 84. évf. (1940), 30. sz., 1940. július 27. 386.
- Tomcsik 1943. Tomcsik József: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1942. évben végzett munkájáról. Bp., 1943.
- Veress 1940. Veress Miklós: Járványügyi helyzet Kárpátalján. In: Magyar Katonai Szemle, 10. (1940) 8. sz. 493–498.
- WHO 2019. World Health Organization: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (Utolsó letöltés: 2020. március 31.)

Kovács Gergely

A berettyóújfalui zsidóság a második világháború után

A vidéki zsidóság történetének feldolgozásairól nagy általánosságban elmondható, hogy azokat egyértelműen a Holokauszt eseménye határozza meg. A Soát megelőző időszak vagyoni és részben jogi retorziói, majd az életben maradt zsidóság hazatérése, újrakezdése és eltűnése a vidék társadalmából általában csupán röviden, alig megemlítve szerepel az erről írott munkákban, a vészkorszak eseményeinek mintegy utóhangjaként. Jelen tanulmányomban a berettyóújfalui zsidóság eltűnésének ezen kevésbé kutatott forrásait mutatom be egy másik Hajdú-Bihar megyei várossal, Hajdúnánással párhuzamba állítva. A háború végeztével a helyi zsidók kis számban és családjuktól megfosztva tértek haza. Páran próbálták az életüket Berettyóújfaluban újrakezdeni, de voltak, akik már soha nem tértek vissza szülőfalujukba. Egy részük őseik földjén, az akkori Palesztinában, a későbbi Izraelben igyekezett életét újjászervezni. A következőkben azok viszontagságairól szólok, akik az újrakezdés reményében átmenetileg még maradtak, de később a kommunista diktatúra működését tapasztalva mégis elmentek.

Az élet újraindításának nehézségei

Arányait tekintve a vidéki zsidóság 75 százaléka esett áldozatul a háborús népiirtásnak, a trianoni határon belüli túlélők számát 190–220 ezer fő közé teszik.¹ Berettyóújfaluban az országos átlagot nagyjából leképezve az 1949-es népszámlálás szerint 221 fő,² más források szerint 246 fő³ lakott a korábbi, csaknem ezer fős zsidóságból. A deportálás előtti 981 személyből⁴ (más források szerint 1051,⁵ illetve 978⁶ főből) 654 fő volt a vészkorszak áldozata. Abban tehát jelentős különbség tapasztalható, hogy kiket és milyen időpontban vettek figyelembe, mint berettyóújfalui zsidó lakosokat. Voltak például olyan személyek, akik életvitelszerűen már nem Berettyóújfaluban éltek, de ottani születésűek voltak. Ez történhetett úgy, hogy az adott személynek házingatlana volt a településen, ahová be volt jelentve, de ő maga már máshol élt bérleményben, illetve úgy is, hogy berettyóújfalui születésű volt, de korábban elköltözött a településről, és olyan is előfordulhatott, hogy az illető még máshová volt bejelentve, de ő már Berettyóújfaluban élt és helyinek tartotta magát.

A zsidóság vidéki társadalomból való kiszakadásának legkönnyebben számszerűsíthető adatokat szolgáltató forrásai az anyakönyvek. Berettyóújfaluban szembeütnő az elterés 1939, az utolsó békeév 12 izraelita újszülöttjének száma, és a vallási hovatartozást

¹ Petri 2016.

² Halmos 2003. 35.

³ Nesher 2001. 19.

⁴ MNL HBML VI.31. 2. Deportálásra összeírt személyek névlistája, Berettyóújfalu.; Halmos 2003.

⁵ Nesher 2001. 97.

⁶ Nesher 2001. 19.

utoljára teljes évben feltüntető 1949-es év 6 zsidó gyermeke között.⁷ A csökkenő születésszám egyenes következménye a zsidóság megtizedelt népességszámának.

1950-től már a statisztikai kérdőmintákon sem szerepelhetett a vallás rovat.⁸ A hasonló méretű zsidósággal rendelkező megyei kontrolltelepülésnek választott Hajdúnánáson az 1939-es év 30 újszülöttjével szemben 1949-ben mindössze 8 gyermek születése volt bejegyezve.⁹

A drasztikus csökkenést a halotti anyakönyvek is jól tükrözik: amíg 1939-ben 13 halottja volt a helyi közösségnek, addig 1949-ben már csak 3 helyi személy szerepel.¹⁰ Hasonló volt a helyzet Hajdúnánáson is, ahol 1939-ben 15 elhunyt izraelita személyt jegyeztek fel, míg 1945 és 1949 között sosem haladja meg az évi 3 főt. A töredékére csökkent zsidóság veszteségének nyilvánvaló okait is jelzik az anyakönyvek: 1948-tól megjelennek a Holokauszt áldozatainak anyakönyvi bejegyzései is.¹¹ Berettyóújfaluban csak 1949-ben 130 bírói holtta nyilvánítás történt, halálozási helyként német lágereket, illetve Oroszországot megjelölve.¹² Oroszországból legfőképpen a munkaszolgálatban elhunytak hírei érkezhettek.¹³

A városi közigazgatási iratok betekintést nyújtanak a hazatérő zsidóság fogadtatásába, az élet újrakezdésének nehézségeibe, a civil és vallási közösségi élet elindításának fokozataiba. A visszatértekről 1945-ben felvett kérdőívek bemutatják a legtöbbször legyengült, beteg hazatérők kiábrándító anyagi helyzetét is, akiknek gyorssegélyként leginkább ruhákra, takarókra, ágyneműre volt szükségük. Az iratokban bepillantunk a hitközségi élet újrarendezésének körülményeibe, a hátrahagyott javak kezelésének kérdéseibe, a másoknak kiutalt házak visszaszolgáltatásának vitáiba, az elpusztult ingatlanok helyrehozatalának megindulásába. A széthurcolt ingóságok visszaszolgáltatását nehezítette, hogy az új tulajdonosok közt sok befolyásos tényező volt fellelhető.¹⁴

Igazoló bizottságok, nemzeti bizottságok szerepe

Az igazoló bizottságok irataiban kevés eséllyel találhatók a zsidóságról szóló dokumentumok, mivel ebben az időben őket elviekben nem kellett igazolni. Inkább azokat a köz- és magánalkalmazottakat próbálták osztály- és ideológiai alapon szelektálni, akik már az előző rendszerben is felelős beosztásban voltak vagy a háború után szerettek volna pozícióba kerülni. Főként a háború előtti és alatti politikai nézeteiket, magatartásukat vizsgálták és leginkább a nagy helyi antiszemiták (vagy annak bélyegzett személyek, esetleg szervezetek, egyesületek) voltak a célpontok.¹⁵

⁷ MNL HBML XXXIII.10.a. 10., 12. k.

⁸ MNL HBML XXIII.576.d. 1. d. 54/1950 eln.

⁹ Husvéth–Kovács 2019.

¹⁰ MNL HBML XXXIII.10.c. 7–8. k.

¹¹ Husvéth–Kovács 2019.

¹² MNL HBML XXXIII.10.c. 8. k.

¹³ Husvéth–Kovács 2019.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Husvéth–Kovács 2019.

A munkaszolgálatos túlélők 1944-ben tértek haza. A hadifogságból kényszermunka-táborba került, illetve a málenkij robotra elhurcolt hazatértek között azonban Berettyó-újfalui viszonylatában nem lelhetők fel túlélők a Népjóléti Minisztériumnak megküldött hazatért hadifoglyokról készült névjegyzékek alapján. Az tudvalevő, hogy a megváltozott politikai helyzet miatt a zsidóság elvi védeltséget élvezett a szovjet kényszermunkatábo-rokba való elhurcolással kapcsolatban, azonban az is, hogy az oroszok számára ez nem számított olyankor, amikor éppen az előírt szintre fel kellett tölteni a küldendő transz-portok létszámát. Ilyenkor akár az utcán sétáló, szekérháton utazó előzetesen regisztrá-latlan járókelőket is begyűjtötték málenkij robotra.¹⁶

Ismert berettyóújfalui példák nincsenek a jelenségre, azonban Hajdúnánáson a mál-enkij robotra történő elhurcolások összekapcsolódtak a „zsidó bosszú” vádjával, azzal az állítással, hogy a szovjet katonákat zsidók kalauzolták az elhurcolások éjszakáján. A nemzeti bizottság ülésén az egyik tag megemlítette, hogy nem szerencsés, ha a városi rendőrség politikai nyomozói zsidók, mert ez alapot adhat a zsidó bosszú vádjának. Később a megállapítást tett tagot meghurcolták és az ügy nyomán ekkor már valóban életre kapó vádaskodás vezetett a helyi 1956-os atrocitásokhoz.¹⁷

A „zsidó bosszú” újkeletű vádja mellett az előítéleteket az is generálhatta, hogy az agrárjellegű helyi társadalomtól vallásában, szokásaiban, foglalkozásában és életmódjában eltérő zsidósággal szembeni addigi előítéletek mellé társult még egy új elem. A háború után az újonnan létrejött rendőrség személyi állományában jelentős számban feltűnő zsi-dók mellett a későbbiekben a hagyományos iparos és kereskedő foglalkozások mellett megjelentek az intézmények és vállalatok élén álló izraelita személyek, azaz sokan úgy érezhették, hogy a zsidóság azokon a területeken, életpályákon is teret hódít, ahol koráb-ban nem volt helyük. Igaz, főként azért jelentek meg más szakmákban, mert a számukra hagyományos kisipari és kereskedelmi szférából az államosítások során kiszorultak.¹⁸ A kommunista párt zsidó származású vezetői ugyanis tudták, hogy szükségük van a zsidó értelmiség szaktudására és tömegeik hűségére. Azonban azzal is tisztában voltak, hogy a szovjet vezetők, a hazai párttársak és a társadalom egyes csoportjai antiszemita érzületűek, ezért el kellett fedniük a párt és politikai rendőrség elzsidósodását, ami ellentmondásos zsidópolitikát eredményezett.¹⁹

Berettyóújfaluban a hajdúnánásihoz mérhető eset nem történt, még úgy sem, hogy a nemzeti bizottság tagjai között voltak izraelita származású egyének Adler József, Kohn Imre, Stern Sándor és Székely Imre személyében. A nemzeti bizottság igazolási tevékeny-sége során egy helyi személy, Rafalszki Gábor azért nem kaphatott igazolást, mert egy szemtanú, Magyar János állítása szerint, aki „1933. évben a Hungária illatszergyár előtt jött el és ott beszélgettek Róth Ferenc és Schwartz Dezső, akik akkor a szociáldemokratapárt tagjai voltak és nevezett a csendőrségen ezen esetet felfejtette, amiért úgy tudja, hogy meg is verték őket. Ő is tagja volt a pártnak, tovább ment nehogy bajba kerüljön. [...] Határozat: nevezett nem igazolva.”²⁰ Ki-emelendő, hogy itt valószínűleg nem az nyomott sokat a latban, hogy a bántalmazott személyek zsidók voltak, hanem hogy a Horthy-rendszerben ellenzékieknek számítottak.

¹⁶ MNL OL XIX.C.11.

¹⁷ Vö. Völgyesi 2001.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Győri Szabó 1997. 94.

²⁰ MNL HBML XVII.15. 1. d. Jegyzőkönyv 1946. szeptember 24.

Dr. Fényes Pál sebészorvos ügyében, aki 1944. október 9-én a menekülése során műszereket, felszereléseket vitt el a kórházból, közvetve több ember halálát okozva, Adler József hozzászólásában a következőket mondta: „*ha neveztet bűnös, úgy is pusztulnia kell. Ha magyarok vagyunk, úgy viselkedjünk, így olyan súlyos esetekbe esünk, ami a múltban is nagyon súlyos volt.*” Ezzel szemben Kohn Imre, aki az igazoló bizottságnak is tagja volt, kiemelte, hogy „*a felszólalások mind mellébeszélések. Ezen a gyűlésen csak arra határozzunk, hogy továbbítja a nemzeti bizottság a jegyzőkönyvet vagy nem.*” A Dr. Fényes felé kialakult lincshangulatban végül helyben nem is döntöttek: „*a nemzeti bizottság a szavazat eredménye alapján az ügyet napirendről leveszi és utasítja a feljelentőket, hogy feljelentésükkel forduljanak közvetlenül a népjóléti miniszterhez.*”²¹

Kohn Imre egyik előterjesztésében „*Tardy György²² díszoklevelének visszavonása iránt*” szólalt fel, mondván „*nevezettről utca van elnevezve, mely meg lett változtatva*”. A szóban forgó mellett több utcát is átnevező határozat szerint „*Tardy György utca és Erzsébet utca helyett Szabadság út*” lett az új megnevezés.²³ A korábbi tag Tardy Györgyöt az újjáalakított adófelszámolási bizottság névsorából is kihagyták.²⁴

Ugyanakkor sokszor az Auschwitzot megjárt személyeknek sem volt könnyű igazolást szerezniük. Friedmann Antal például igazolást kért, „*Futura albizományos*” tevékenységet szeretett volna folytatni. Ügyében először a következő határozat született: „*Nevezett felhírandó, hogy igazolja a rendőrséggel az ellene indult eljárás eredményét.*”²⁵ Mikor ez megtörtént, meglepő módon a következő határozatban sem kapott igazolást: „*A községi nemzeti bizottság egyhangúlag hozott határozatával a politikai magatartás ellen kifogás nincs, azonban hatóság jogosítvány megadására, illetve megbízatására nem tartja alkalmasnak.*”²⁶ Az igazolások során az áldozati zsidó sorsok már nem számítottak annyira, csak a politikai magatartás, illetve, hogy folyik-e ellene valamilyen eljárás. Látszólag kevésbé hangsúlyos, de a társadalmi támogatottságot is figyelembe vették. Így történt ez a korábbi munkaszolgálatos Hercz Béla esetében, aki marhakereskedés, vágott- és élőállat kereskedési engedélye, valamint iparügyének felülvizsgálata tárgyában politikai magatartásának igazolását kérte. Kiss Mihály, Daróczi Lajos tagok elmondták: „*Nevezett ellen kifogás van, hogy fenyegetőzött, hogy az menjen a pénzért, akinek pofája van, ilyen ember nem érdemli meg, hogy iparjogosítványa legyen.*” Határozat: „*Hentes és mészáros ipara megbagyása javasolva, élő és vágott állatkereskedői nem. Mindenki a községben élgedjen meg egy iparral.*”²⁷

A zsidóságra, mint hivatkozási alapra a rendszernek addig volt szüksége, amíg le nem számolt a hatalom megszerzése szempontjából veszélyesnek tartott antiszemita, vagy annak bélyegzett szereplőkkel. A háború után maga a zsidóság sem eszmélt rá azonnal, hogy az ő kapitalizmusra szabott világnézetük nem illeszkedik a népi demokráciához.²⁸ Rákosi egyébként nem tartotta magát zsidónak, és ez a kommunista vezetőkre általában is jel-

²¹ MNL HBML XVII.15. 1. d. Jegyzőkönyv 1945. április 11.

²² Tardy György (1862–1949) földbirtokos a két világháború közötti Berettyóújfalu községének jeles személyisége volt. Museum.hu

²³ MNL HBML XVII.15. 1. d. Jegyzőkönyv 1945. június 6.

²⁴ MNL HBML XVII.15. 1. d. Jegyzőkönyv 1945. szeptember 14.

²⁵ MNL HBML XVII.15. 1. d. Jegyzőkönyv 1945. október 12.

²⁶ MNL HBML XVII.15. 1. d. Jegyzőkönyv 1945. október 26.

²⁷ MNL HBML XVII.15. 1. d. Jegyzőkönyv 1945. december 27.

²⁸ Szombat 1990.

lemző magatartás volt. Saját magát kommunistának és ateistának, felekezete szerint katolikusnak tartotta és mindig is ellentmondásosan tekintett a zsidóságra.²⁹ Ennélfogva „a Rákosi-rezsim egyszerre volt antiszemita, filozsemita és mindkettő ellensége, illetve egyik sem – taktika?” és aktuálpolitikai igényeknek megfelelően.³⁰

1953 elején az aktuális moszkvai trendhez híven egy Rákosi-ellenes cionista összeesküvés elleni koncepciók per szervezése zajlott. Rákosi kijelentette, hogy csalódott a zsidókban, mivel azok „az amerikai imperializmus pártolói”.³¹ Amíg nem jött Moszkvából egyértelmű utasítás, addig még Sztálin 1953 márciusi halála után is folytatták a perek előkészületeit. A Magyar Jogász Szövetség részéről 1953 áprilisában Berettyóújfaluba küldött megkeresésben érdeklődtek, hogy a területükön „működő ügyvédek között vannak-e” olyan személyek, akik „cionistáknak ismertek, vagy a Joint³² szervezettel tartottak kapcsolatot”. A válasz szerint „azt, hogy a közösségben lakó ügyvédek közül, melyik tartott kapcsolatot a Joint szervezettel, vagy melyik volt tagja cionista egyesületnek, nem lehet megállapítani.”³³ A rászoruló túlélőket ugyanis a JOINT támogatta. Viszont a legális cionista szervezeteket addigra már felszámolták, ekkor az illegális és inkább vélt, mint valós szerveződések felszámolása zajlott.³⁴ Ennek ellenére a cionizmus és a kommunizmus közti átjárhatóság, ha a diktatúra közepe felé burkoltan is, de hosszútávon fennmaradt. A nyugati világba való kivándorlás pedig főként azokat vonzotta, akik identitásuk megélését a nagy liberális hagyományokkal rendelkező országokban kívánták megvalósítani.³⁵

A nemzeti bizottságok irataiban jól dokumentált a hazaérkezés, a segélyezés, az élet újrakezdésének néhány mozzanata. Az igazoló bizottságokhoz hasonlóan szintén ideológiai és osztályalapon a nemzeti bizottságok igazolták többek közt az iparendeléért, hadigondozási ügyben, katonai ügyben és a névmagyarosítási ügyben folyamodókat. A háború utáni korszak jellemző túlélési stratégiája volt, hogy sokan igyekeztek megszabadulni a külvilág számára zsidóságukat leginkább eláruló ismertetőjegyeik egyikétől: a nevüktől.³⁶ Utóbbira példa, hogy Hirschmann Sándor névmagyarosítása ügyében kért és kapott politikai magatartásáról igazolást.³⁷

A jellegzetes zsidó nevek magyarítására Hajdúnánáson is akadtak példák. Az anyakönyvekből kiderül például, hogy Elbogen Lajos 1945-ben „Nánási”-ra magyarosított, de nem volt könnyű szabadulni a múlttól. Mikor 3 év múlva gyereke született, az anyakönyvben az apa nevénél – biztos, ami biztos – az Elbogen nevet is feltüntette az anyakönyvvezető.³⁸

Mivel a névváltoztatást nem helyben kérelmezték, ilyen jellegű beadványra a megyei levéltári anyagokban ritkán lehet bukkanni. Mivel a nevet változtatók az esetek többségében megtartották korábbi keresztnévüket, így amennyiben a lakcímük megegyezett a de-

²⁹ Pelle 2020.

³⁰ Révész 1996.

³¹ Petri 2016.

³² American Jewish Joint Distribution Committee: Nemzetközi zsidó segélyszervezet.

³³ MNL HBML XXIII.576.d. 1. d. 57/1953. Tük

³⁴ Petri 2016.

³⁵ Stark 1995. 90.

³⁶ Husvéth–Kovács 2019.

³⁷ MNL HBML XVII.15. 1. d. Jegyzőkönyv 1945. szeptember 14.

³⁸ Husvéth–Kovács 2019.

portálásra összeírt személyek listáján találhatóval, akkor beazonosíthatóvá vált a névváltoztatott személy. Berettyóújfaluban Weisz Tibor és testvére Weisz József vezetéknevüket Hámorira változtatták.

A kommunizmus időszakának jellegzetes vonása volt a „lekáderezés” intézménye. A felsőoktatásba jelentkező diákok, áthelyezésre, előléptetésre várók, de sok esetben még a gépjárművezetői jogosítvány letételére jelentkezők is számíthattak arra, hogy rákérdeznek az előéletükre (vagy szüleik előéletére), a rendszer iránt mutatott hozzáállásukra. A módszer igazságtalansága főként abban érhető tetten, hogy az illető, akit a párt illetékes szervei ellenőriztek, véleményeztek, és sok esetben a további életét befolyásoló döntést hoztak, semmit nem tudott a feje fölött zajló levélváltásokról, amin adott esetben a további sorsa múltott, abba semmilyen beleszólása nem lehetett, semmiféle jogorvoslati lehetősége nem volt. Az ilyen típusú eljárás szinte automatikusnak volt tekinthető. Az alábbiakban egy ilyen esetre hozok példát, melyről elmondható, hogy csupán a munkáltató és a pártszerv közti levélváltást ismerjük, a bennük foglalt javaslatok megvalósulása, az eset végkimenetele viszont nem ismert, mindenesetre sejthető.³⁹

1952-ben az ekkor már Hámori Tibort foglalkoztató Agrimpex Mezőgazdasági Kereskedelmi Vállalat a Berettyóújfalui Községi Tanács elnökétől kért alkalmazottjuk apjáról, Weisz Hermannról káderjellemzést politikai és gazdasági munkájával kapcsolatban.

A Tanács jellemzésében a következőket írta: „Hámori Tibor volt berettyóújfalui lakosnak apja Weisz Hermann, aki községünkben Mátyás út 7. szám alatt lakott, termény-, fűszer-, só-, és egyéb cikkek nagykereskedése volt, 20–25 munkást dolgoztatott, azokat kizsákmányolta, és nem fizette meg rendesen, alkalmazottaival rosszul bánt és a fia is azt látta tőle, így tehát Ő is a kizsákmányolás szellemében nevelkedett. A nevezett családjának a baráti köre természetesen nagykereskedők, kulákok és egyéb kizsákmányolókból tevődött össze. A nevezettnek fontosabb állásba való behelyezését nem javasoljuk a fenti okok alapján.”⁴⁰

A következő jellemzésben szerepel a Konrád Györgyöt Budapestről történő hazatérésében segítő⁴¹ Varga Zoltán, akiről szintén egy negatív ajánlólevelet találhatunk: „Községi tanács Végrehajtó Bizottsága ezennel javasolja Varga Zoltán berettyóújfalui Kossuth út 7. ház. alatti lakosnak fényképész iparendelőjének a megvonását, mivel a nevezett a felszabadulás előtti időben tudomásunk szerint a Nyilaskeresztes Pártnak volt a tagja az üldözött zsidók vagyonait hordta össze, azoknak elhurcolásában tevékenyen részt vett, illetve mint besúgó működött, a politikai beállítottsága a nevezettnek olyan, amelynek értelmében nem érdemli meg, hogy a Népköztársaságunk iparigazolvánnyal lássa el.

A nevezett kupeckedéssel foglalkozik, spekuláns egyén nagyfokú kapitalista hajlamokkal, jobb oldali beállítottságú barátai vannak, rokonai és baráti köre kulákok és a letűnt rendszer fasiszta beállítottságú jobboldali elemei, akik a nevezettnél összefüggéseket tartanak és nem egy esetben volt a nevezett műhelye a községben egy-egy rémbírnek a kiinduló pontja. [...] A fentiek alapján a nevezett iparigazolványának a megvonását véleményezzük és javasoljuk.”⁴²

³⁹ Husvéth–Kovács 2018. 109.

⁴⁰ MNL HBML XXIII.576.d. 1. d. 74/1952. biz.

⁴¹ Konrád 2012. 99–102.

⁴² MNL HBML XXIII.576.d. 1. d. 82/1952.

Konrád György visszaemlékezésében felidézi, hogy „Varga Zolti” az író születésétől kezdve készített fotókat róla, majd a közös hazautazásról is írt: *„örültem Zolti kedvességének, ha rémlett is, hogy tavalgy még a német győzelmet várta.”*⁴³

Korábban szó esett róla, hogy a hadisegélyezetteknek is igazolniuk kellett magukat, és külön érdekesség, hogy 1946-ban a hadisegélyezettek könyvébe bejegyezték Weisz Mártonnét, akinek a férje feltehetőleg munkaszolgálat végzése közben eltűnt, Rosenberg Ernőné Haás Ilonát, akinek a házastársa szintén így halt meg,⁴⁴ ő maga pedig Auschwitzban hunyt el. Mivel azonban a holtta nyilvánítások később történtek, ezért segélyezettnek jelölték meg. Ugyanígy bejegyezték a túlélő négy gyermekes Frankel Dávidné sz. Blum Máriát, akinek a férje⁴⁵ Auschwitzban hunyt el.⁴⁶

A nemzeti bizottság az igazolás kiállításához gyakran tanúk bevonását is kérte. Ilyen volt 1947-ben dr. Kovács Gábor egykori rendőrtiszt háborús és népellenes bűnügye. A Bihar vármegyei illetékességű személyről a debreceni gettóban elkövetett visszaélések kapcsán vettek fel jegyzőkönyvet Ungár Jenő nyugalmazott debreceni bankigazgatótól, a zsidó tanács volt elnökétől és dr. Magyar Simon debreceni gyakorló ügyvédtől, a zsidó tanács volt elnökhelyettesétől, akik igyekeztek kimenteni a vádlottat. Ungár Jenő: *„Nem csak segíteni igyekezett zsidó híveimen, hanem maga is tevékeny részt vett abban, hogy akin lehetett egyénileg is segítségünk. Segített az élelmezés körül, és segített menteni az árja párokat és a külföldi zsidók megmentését is. Karhatalom igénybevételével mentette meg a németek elől. Tiszta kezű ember volt, minden olyan állítás, amely őt szabálytalanságokkal vádolja, – rágalom. [...] dr. Kovács ellen semmi gyanú nem merült fel, de több ízben is segített kiharzni a kémelhárítótól az oda szállítottakat. [...] a téglagyárban nem is ténykedhetett. A gettóban ismétlem semmi szabálytalanság nem történt. [...] és azt ballottam amikor mondotta »nekem jogom van kiabálni, de nektek senkit sincs jogotok megütni.« Ezzel kapcsolatban elmondom még a következőket: a Téglagyárból bejött egy SS katona s tőlem kért bikacsököket, valószínűleg azért, hogy ezzel híveimet püfölhesse, én azonnal jelentettem Kovács fogalmazójának az esetet és kértem az intervencióját, mire dr. Kovács előttem mondta meg az SS katonának, hogy a kért bikacsököket nem kapja meg, de figyelmezteti, hogy ha egy zsidóhoz hozzá mer nyúlni, kitapossa a bélit.”*⁴⁷

Dr. Magyar Simon a jegyzőkönyvbe az alábbiakat nyilatkozta: *„Addig, amíg ő a gettó parancsnokságát átvette nagyon kellemetlen helyzetben voltunk, mivel semmi sem volt megengedve és az élelmezési viszonyok a lehető legrosszabbak voltak. Amint a parancsnokságot átvette, intézkedett, hogy kenyér, zöldség, burgonya és egyéb élelmiszerek akadálytalanul kerüljenek be a gettóba, sőt ez irányban ő maga is eljár a városnál. A bánásmódot illetően semmi panaszunk nem volt. Minden jelentett sérelmet megvizsgált és orvosolni igyekezett. [...] egyetlen esetben sem tapasztaltam, hogy bárkivel szemben is indokolatlanul keményen, különösen gorombán bánt volna. Az egyenesen nem felel meg a valóságnak, hogy a rendőr legénységet a puskatus használatára utasította volna. [...] Valótlan az is, hogy a kórház kiürítésnél részeg prostituált rendőrségi őrizetes nők működtek volna közre. Ezt a zsidó tanács maga végezte [...] Valótlan minthogy Ungár Jenő kezébe akár zacskóban, akár e nélkül aranyak kerültek volna és ő ezeket Kovács Gábornak adta volna át. Az ékszerek felkutatása nem a rendőrség, hanem a pénzügyőrség és a kémelhárító szerepéhez tartozott. A kémelhárító vitette el embereinket a kórházból és a Téglagyárból, hogy az elrejtett ékszerek tekintetében vallomásaikat kiforszírozzák belőlük. Arról*

⁴³ Konrád 2012. 100.

⁴⁴ Central Database of Soah Victims' names: Rosenberg Ernő

⁴⁵ Central Database of Soah Victims' names: Frankel David

⁴⁶ MNL HBML V.612.d. 17. k. Hadisegélyezettek könyve.

⁴⁷ MNL HBML XVII.1. 1946.Nü.1182/3.sz.

tudomásom van, hogy egyes lefogottak érdekében Kovács Gábor a pénzügyőrségnél interveniált. Az iskola udvarán volt üzletben tároltuk az élelmiszereket, ezek között a lisztet is. Ennek felhasználása, mikénti kiosztása tekintetében Kovács Gábor semminemű ténykedést nem fejtett ki, azt teljesen a zsidó tanácsra bízta. Valószínű, hogy valamikor is az üzletből valamit is elvitt volna. [...] Végül még megemlítem, hogy tudomásom szerint a zsidóknak a debreceni gettóban volt viszonylagosan a legjobb dolguk, mert míg a többiben verések és pofozások napirenden voltak, itt ez szigorúan tiltva volt.”⁴⁸

A fentiekből látható, hogy a gyanúba keveredett személyek tevékenységét igyekeztek objektíven kivizsgálni, hogy elejét vegyék a koncepciók jellegű ítélezésnek és a fals híreszteléseknek.

Házállamosítások

A korábban említett Hámori Tibornak nemcsak az új élete elindításával akadtak nehézségei, de testvérével, Józseffel közösen birtokolt Dózsa György u. 37. és 56. sz. alatti ingatlanait is államosították. Szintén ebben az időben zajlottak ugyanis az 1952/4. tv. szerint a házállamosítások.

Az indoklásban az állt, hogy „nevezettek lakásai az egyik 2, a másik 4 szobából áll, a tulajdonosok foglalkozása nagykereskedő volt, a lakásban nem laktak benne és állandóan bérbe van adva, és mivel a fentiekén kívül még a községben van egy másik, illetve harmadik lakásuk is, vettük fel az államosítandó lakások közé. A nevezett államosítandó lakások a Dózsa 56 és 58 ház. alatt vannak.”⁴⁹

Az újonnan létesítendő, vagy bővülni kívánó szocialista üzemek, üzletek, termelőszövetkezetek számára a település főutcáján igyekeztek minél több ingatlant államosítani. Az 1952-ben történt házállamosítások során egy ingatlan akkor számított lefoglalandónak, ha az, „mint bérbe adott ház, mint tőkések [...] háza, mint dolgozók 6 szobásnál nagyobb háza, mint dolgozók harmadik vagy ennél több háza, mint kisiparos vagy kiskereskedő háza, mint dolgozó paraszt 6 szobásnál nagyobb, vagy harmadik háza, mint kulák ház” került az államosítási jegyzékbe.⁵⁰

Olyan is előfordult, hogy még az 1944-es ingatlanelkobzások idején elkobzott ingatlant államosítottak ismételt, a jogos tulajdonosnak és/vagy örökösöknek történő jogos visszaszolgáltatás után. Így váltak a helyi zsidó ingatlantulajdonosok faji alapon üldözöttekből osztályalapon kizsákmányoló burzsoá ellenséggé.

A megyei tanács iratanyaga is tartalmaz a zsidóság életére vonatkozó forrásokat. A házállamosítások elleni fellebbezések között találkozhatunk helyi izraeliták beadványaival is, akik lakásaik elvétele ellen tiltakoztak, nemegyszer a kivándorlást helyezve kilátásba kérésük elutasítása esetén. Megjegyzendő, hogy az addigi megpróbáltatásaikra való hivatkozás általában nem lágýtotta meg az elbírálók szívét.

Az államosítási jegyzékbe felvett ingatlanokkal kapcsolatban tehát többen fellebbezéssel éltek, így Kovács Mihályné sz. Feldmann Magda végrehajtó bizottsághoz írt kérelmében a következőket hozta fel az államosítási határozat ellenében: „[...] tudomásomra jutott,

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ MNL HBML XXIII.576.d. 1. d. 74/1952. biz.

⁵⁰ MNL HBML XXIII.6.c. 9. d. 170/1952.

hogy Berettyóújfaluban a Dózsa György utcán a Nyíri malommal szemben három szobás beltelkes lakóházamat államosították. Ez ellen [...] indoklásul legyen szabad előterjesztenem a következőket: Más ingatlanomat a rendelet a. pontja⁵¹ alapján hozták javaslatba. Ez azonban mindenképpen téves. Először azért, mert kis magánházzal van szó, másodszer azért, mert a rendelet 2 §-a⁵² nekem mentesítést biztosít. Én ugyanis több, mint egy esztendeje magán dolgozó vagyok, aki a fizetésemből élek és a házam mindössze három szobából áll. Annak igazolására, hogy dolgozó vagyok, mellékelem annak a gyárnak az értesítését, [...] amelynél munkát vállaltam.”⁵³

Feldmann Magda még igazolást is nyújtott be budapesti munkahelyétől, a Szállítóberendezések Gyárától dolgozói státuszát igazolandó: *„Kérésére igazoljuk, hogy vállalatunknál 1951. évi február hó 5.-e óta, mint munkabeíró van alkalmazásban. Havi fizetése 506.-Ft. +21%. Jelen igazolást kizárólag házingatlan kezelés céljából adjuk ki.”⁵⁴*

Az ügyirat külső borítóján a ceruzás elintézés-tervezetben feltüntették, hogy: *„A nevezett a lakásba nem lakik, haszonbérbe van adva.”* Már ez alapján is elutasították volna kérelmét, de az iratok mellett fennmaradtak azok a kis ceruzával írt cetlik, amire az eredendő ideológiai indokok voltak feljegyezve. Jelen esetben: *„férje fa nagykereskedő, terménykereskedő [...] 6–8 alkalmazottat tartott. Dolgozók nem voltak.”⁵⁵*

A következő fellebbezésben ez előbbi példában szereplő hölgygel megegyező leánykori nevű Friedmann Miklósné Feldmann Magda, illetve két testvére, Fuchs Mártonné Feldmann Anna, illetve Bihari Ernőné Feldmann Zsuzsa volt érdekelt. Ők beadványukban azt kérték, hogy mivel mindhárman egyenlő arányban tulajdonosok, ennek *„természetes következménye, hogy egy-egy tulajdonosnak a része még három lakószobából álló házingatlant sem tesz ki”* az összesen kilenc szobás ingatlanban, *„ennek következtében házingatlanunk nem volna állami tulajdonba vehető. Ezenkívül tisztelettel alulírott Bihari Ernőné Feldmann Zsuzsa köztudomásán fizetésből élő tisztviselőnek dolgozónak vagyok a törvényes felesége, akinek a rendelet [...] szerint mentesség jár. Ezek az indokok vonatkoznak az a. pont alapjáni igénybe vételre. A [...] felsorolás közül melyiket vonatkoztatta reánk a helybeli végrehajtó bizottság. Lehet, hogy azt, hogy én tisztelettel Bihari Ernőné háborús és népellenes bűncselekmény miatt el lettem ítélve. Ha ez az ok, akkor az egy nagy tévedés, mert [...] hiteles közjegyzői másolatban mellékeltem népjegyszerű végzés tanúsága szerint ellenem még a nyomozás is meg lett szüntetve, nem hogy meg lettem volna büntetve. [...] mi szerencsétlen deportáltak voltunk, akiknek a férjei a deportálásban veszítették életüket. Tisztelettel: Feldmann Anna, Zsuzsa és Magda.”*

Azonban a kérelem feltehetőleg nem hatotta meg a hatóságokat, mivel az elintézés-tervezeten az szerepelt, hogy: *„Nevezett személynek 9. helyisége van még haszonbérbe [...] kiadva”,* az ominózus kis cetlín pedig megjelent az osztályellenségre utaló retorika: *„Atyja*

⁵¹ „A jelen törvényerejű rendelettel összes alkatrészeikkel és tartozékaikkal együtt állami tulajdonba vétetnek: a) mindazok a magántulajdonban álló házingatlanok (lakóházak, villák, öröklakások, üzletházak, üzembházak, raktárak stb.), amelyeket vagy amelyeknek egyes részeit bérbeadás útján hasznosítják,” (1952. évi 4. törvényerejű rendelet egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről)

⁵² 2.§ (1) „Nem kerül állami tulajdonba a dolgozónak, így a bérből, fizetésből élőnek, egyéb szellemi dolgozónak, alkotó művészeknek, kisipari termelőszövetkezetek tagjainak, nyugdíjat élvezőknek egy, legfeljebb hat lakószobából álló házingatlana.” (1952. évi 4. törvényerejű rendelet egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről)

⁵³ MNL HBML XXIII.6.c. 9. d. 8091-36/1952.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

nagykereskedő, 9 helyiség, nem laknak benne, bérbe adva.⁵⁶ Látható, hogy jelen jogszabály esetében nemcsak a jogalkalmazók vettek a jogszabályból azt és úgy figyelembe, amire a céljaik elérése érdekében szükségük volt, hanem már magát a jogszabályt is úgy alkották meg, hogy az „*megszüntesse a volt uralkodó osztályhoz tartozó elemek házingatlanból eredő, munka nélkül szerzett jövedelmét*.”⁵⁷

A Dózsa György u. 76–78. sz. alatti ingatlanokat Fodor László és András testvérpártól államosították.

Fodor László fellebbezésében kiemelte, hogy a nyolc szobás ingatlan, „*mely fél tulajdonom, nem esik legjobb tudomásom szerint az államosítás hatálya alá. Erre bizottság szállt ki és megálapította, hogy ez a fél ingatlan tulajdon, dolgozó lévén nem tartozik az államosítás hatálya alá.*”

Fellebbezését már eleve azzal terjesztették be, „*hogy a VB annak elutasítását javasolja annál is inkább, mivel a nevezett nagykereskedő tőkés volt, aki több munkással dolgoztatott, azokat kizsákmányolta, mint politikailag megbízhatatlan egyént a jelenlegi munkahelyéről is menesztették. Az ingatlan államosítását javasoljuk.*”⁵⁸

A már említett lekáderezéseknek köszönhetően, ha valakit nem igazoltak vissza dolgozóként, esélye sem volt megtartani a házat. Fodor László és András ingatlanait is például már az 1600/1944. M. E. sz. rendelet⁵⁹ értelmében államilag lefoglalták, majd a koncentrációs táborból hazatérve visszakapták, majd 1952-ben ismét államosították tőlük.⁶⁰ Mivel ezek az ingatlanok a település főutcáján helyezkedtek el, így gyakran nemcsak lakóházként, hanem üzlethelyiségként, illetve nagykereskedelmi telephelyként is funkcionáltak. Így a tulajdonosokat mikor vagyonukból kiforgatták, egyben létalapjuktól is megfosztották, ellehetetlenítve ezzel a gyakran korábban polgároknak számító személyek ekkor már kispolgári életét is.

A kézírással írt feljegyzésben olvasható a rövid hivatkozás: „*államosítva, fellebbezés elutasítva, 1. §. (1) b. pont nagykereskedő.*” Itt valóban nem kellett sokat mérlegelni a jogalkalmazóknak, mivel a törvényerejű rendelet nem hagy kétséget a végrehajtás felől: „*[...] állami tulajdonba vétetnek [...] a tőkések, egyéb kizsákmányolók és a megdöntött társadalmi rendszer népelemjének házingatlanai, abban az esetben is, ha azokat nem bérbeadás útján hasznosítják.*”⁶¹ Vagyis a tulajdonos akár benne is lakhatott az ingatlanban – mint ahogy jelen esetben történt –, akkor is megfosztották tőle.⁶²

Konrád György írói munkásságába öntött elbeszélte élményei fontos vázát jelentik jelen tanulmánynak is. Szülői házat édesapjától ebben az időben szintén államosították és a megyei tanács irataiban a Berettyóújfalura vonatkozó fellebbezések közt található Konrád József fellebbezése, aki mentességét dolgozói státuszával próbálta igazolni: „*törvényerejű rendelet 2. § 1. pontja előírja, hogy nem kerül állami tulajdonba a dolgozóknak, így a fizetésből élőknek legfeljebb 6 lakószobából álló házingatlana. Én a csatolt [...] igazolás szerint a Vas és edény bolt központja budapesti Nemzeti Vállalatnak 1950. szeptember 23-ától állandóan fizetési alkalmazzottja vagyok. A lakás [...] 1 üzlethelyiségből és 5 lakó szobából áll. Tehát összesen 6 helyiségből, ami*

⁵⁶ MNL HBML XXIII.6.c. 9. d. 8091-20/1951.

⁵⁷ 1952. évi 4. törvényerejű rendelet egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről

⁵⁸ MNL HBML XXIII.6.c. 9. d. 8092-1/6/1952.

⁵⁹ 1600/1944. M. E. Rendelet a zsidók vagyonának bejelentése és zár alá vétele tárgyában

⁶⁰ Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal Földhivatali Főosztály Földhivatali Osztály 1. Berettyóújfalu. Telekkönyvi betétek 1886–1960.

⁶¹ 1952. évi 4. törvényerejű rendelet egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről

⁶² MNL HBML XXIII.6.c. 9. d. 8092-1/6/1952.

az állami tulajdonba vételnél figyelembe jöhet. Minthogy nekem más házigatlanom nincsen, bár óvatságból ezt a körülményt kötelességszerűen bejelentettem a Tanácshoz, mégis az a helyzet, hogy ezt az ingatlanomat sentiekre tekintettel állami tulajdonba venni nem lehetett volna, így kérem azt az állami igénybevétel alól mentesíteni.”

A Hajdú-Bihar Megyei Tanács részére az ügyet a következő megjegyzéssel továbbították: „A nevezett a lakásba nem lakik, haszonbérlet útján használja.” A kis cetlire pedig fel volt jegyezve, hogy „vasnagykereskedő volt, 4–5 segéd és 3 más alkalmazott”. A hatalom részéről némiképp ellentmondásos, hogy a haszonbérletre hivatkozva államosították az ingatlant, miközben a bérlők ekkor már nem meglepően az állami szektorból kerültek ki: a Hajdú-Bihar Megyei Népbolt Berettyóújfalu bérelte a földszinti üzletet és a pincét, míg a Magyar-Szovjet Társaság az 5 lakószobát.⁶³ A háborút megelőzően a korban impozáns emeletes épület a hitközség előjárói szerint egy méternél többet foglalt el, mint jogos lett volna abból a szolgalmi útból, ami a telek mögötti zsinagógához vezetett. A kúriáig vitt pert végül Konrád József nyerte.⁶⁴ De arra valószínűleg egyik fél sem gondolt, hogy pár évvel később az ÁFÉSZ Konrád József vaskereskedő üzlettel egybeépített lakóházában alakít ki vasboltot, a zsinagóga pedig a vasraktár funkcióját látja majd el mintegy fél évszázadon keresztül.⁶⁵

Kisipartalanító iparkodás

Az 1946-ban bemutatott iparigazolványokról készült berettyóújfalui járási iparlajstrom alapján több iparáról lemondott személyt találhatunk, de sok a „*visszavonva*”, „*törölve*”, „*meghalt*”, „*elköltözött*” rovat is. A Holokauszt folyamán elhunytakat a bírósági holtta nyilvántartás után tudták csak törölni az iparosok nyilvántartásából, aminek a zöme a negyvenes évek második felében megtörtént. Például Reich József üvegező-képerkezőt is csak 1948-ban jegyezték be, mint elhunytat.

Nem sokkal később az élők is távoztak az iparból. A hazatért munkaszolgálatosok, túlélők lassan talpra álltak, a városi közigazgatási iratokból képet kaphatunk a zsidó kereskedők, iparosok üzleteik újraindításához szükséges kölcsöneiről, az árubeszerzéseknél, a települési közbeszerzéseknél való megjelenésükről.⁶⁶ Ez a felfutás legjobb esetben is 1950-ig tarthatott, amikor is a hatalom államosította a kereskedést, a házat és a műhelyt is. Jól látható volt a tendencia főleg azon zsidó társadalom számára, amely már átélt egy kimondottan ellene irányuló jogfosztó stratégiát 1944-ben. Ez volt a második csapás, amely a berettyóújfalui zsidó közösséget el is tüntette. A helyi zsidó üzlettulajdonosok egy része már 1949-ben kiírta üzlete, műhelye ajtajára, hogy „*Rögtön jövök*”, aztán kiment a falu szélére, és ott felszállt egy teherautóra.⁶⁷

⁶³ MNL HBML XXIII.6.c. 9. d. 8091-20/1952.

⁶⁴ Konrád 2012. 130.

⁶⁵ Topotéka, Berettyóújfalu, Zsinagógabelső (fotó) 1999.

⁶⁶ Husvéth–Kovács 2019.

⁶⁷ Konrád 2012. 120.

Összegzés

Bár nem berettyóújfalui irategyüttes, de a zsidóság háború utáni történetéhez, és a megyéből való eltűnéséhez adalékul szolgálhat a Magyar Cionista Szövetség Hajdúböszörményi Szervezetének iratanyaga. A háború előtt vidéken nem túl jelentős cionizmus ideológiája is háttérrel adott a zsidóság kivándorlásához, a további üldöztetésektől félő zsidóság érdeklődése érthetően fordult a formálódó zsidó nemzeti otthon felé. A fond néhány jegyzőkönyv mellett főleg prospektusokat, propagandaanyagokat tartalmaz, melyek a vonzó és modern Palesztina képét voltak hivatva sugallni.

A kommunista hatalomátvétel után a létszámában és gazdasági erejében is megfogyatkozott zsidóság életterét tovább korlátozta az államosítás, elsősorban a magánvállalkozások felszámolásával. Izrael megalakulásával emelkedett a kivándorlási szándék, újabb tömeges kivándorlásra azonban csak 1956-ban nyílt lehetőség, melynek nyomán sok vidéki városhoz hasonlóan Berettyóújfalui zsidó közössége a helyi hitélettel együtt gyakorlatilag megszűnt. Valószínűleg így történt ez a megye több más településén is. Hajdúnánás vonatkozásában a tanácskorszak iratanyaga csupán a helyi zsidóság végnapjairól tanúskodik. Az 1956. októberi események utóéletén kívül már csupán olyan eseményekről találhatunk forrásokat, mint a hitközség egykori imaháza és fürdője, mint gazdátlan ingatlanok átadása a Fa- és Fémipari Ktsz. számára. A hajdúnánási zsidó hitközség 1957 áprilisában testületileg az Izraelbe való kivándorlás, és a hitközség feloszlata mellett döntött, ezzel a zsidóság az 50-es évek végére megszűnt létezni.⁶⁸

Konrád György napjainkra objektívvá szelídült megállapítását idézve: „[...] a zsidó polgárság, majd a maradvány kifosztása államosítás útján nem volt semmilyen érzelmes lepellet eltakarható. A falu eltávolította zsidó polgárait, mindenüket a magáénak tekintette, idegeneket tett a házaikba, udvaraikra, és hanyagul kezelte a kényserörökséget. Most kezd rájönni arra, hogy apám és a többiek díszére váltak, s hogy ezekkel az emberekkel lehet példálózni, lassacskán tiszteltetreméltó hagyomány lett az eltűnt zsidó polgárokból. Ezeket a kisajátításokat, államosításokat egykor az apám rablásnak nevezte, nem vitatkoztam vele.”⁶⁹

⁶⁸ Husvéth–Kovács 2019.

⁶⁹ Konrád 2012. 143.

Gergely Kovács

The Jews of Berettyóújfalu after the Second World War

The elaborations of the history of rural Jewry in general can be claimed to be clearly defined by the Holocaust.

The property and partly legal retaliation of the pre-Soa period, followed by the return, resumption, and disappearance of the surviving Jewry from the rural society, is usually only briefly mentioned in the works written about it, as an aftertaste of the events of the emergency.

In this study, I present these less researched resources of the disappearance of the Jews from Berettyóújfalu, comparing it with another Hajdú-Bihar county town, Hajdúnánás. At the end of the war, a small number of local Jews returned home deprived of their families. A few tried to restart their lives in Berettyóújfalu, but there were others who never returned to their birthplace. Some of them tried to reorganize their lives in the land of their ancestors, then called Palestine, later Israel.

In my study, I am talking about the vicissitudes of those who stayed for a while in the hope of a new beginning, but later, having experienced the communist dictatorship, left.

Források

Levéltári források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltára
V.612.d.	Berettyóújfalu Nagyközség iratai. Adóügyi iratok.
VI.31.	A M. Kir. Debreceni VI. Csendőrkerület 6. Nyomozó Alosztály-parancsnokságának iratai.
XVII.1.	A Bihar Megyei Nemzeti Bizottság iratai.
XVII.15.	A Berettyóújfalui Nemzeti Bizottság iratai.
XXIII.6.c.	A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB. Igazgatási Osztályának iratai. Házállamosítási iratok.
XXIII.576.d.	A Berettyóújfalu Községi Tanács iratai. Minősített iratok.
XXIV.101.	Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága Hajdú vármegyei és Debreceni Megbízottjának iratai.
XXXIII.10.a.	A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban őrzött állami anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye, Berettyóújfalu. Születési anyakönyvek.
XXXIII.10.c.	A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban őrzött állami anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye, Berettyóújfalu. Halotti anyakönyvek.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XIX.C.11.	Hadifogoly Átvevő Bizottság iratai.

Internetes források

- 1600/1944. M. E. Rendelet a zsidók vagyonának bejelentése és zár alá vétele tárgyában.
http://magyarzsido.hu/index.php?option=com_documents&view=detail&id=55 (Utolsó letöltés: 2012. július 15.)
1952. évi 4. törvényerejű rendelet egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről.
<http://jogportal.hu/index.php?id=7cy4brjqlx8uz0sno&state=19941117&menu=view> (Utolsó letöltés: 2020. július 14.)

Central Database of Soah Victims' names

Frankel David https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&s_lastName=Frankel&s_firstName=David&s_place=Berettyoujfalu&s_dateOfBirth=&cluster=true (Utolsó letöltés: 2020. július 16.)

Rosenberg Erno https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&s_lastName=Rosenberg&s_firstName=Erno&s_place=Berettyoujfalu&s_dateOfBirth=&cluster=true (Utolsó letöltés: 2020. július 16.)

Museum.hu

Bihari Múzeum állandó kiállítás: A táj és az ember – Herpálytól a faluvarosig 6. – A Tardyak és Berettyóújfalu – Lisztes vendéglő. http://www.museum.hu/kiallitas/12715/A_taj_es_az_ember_-_Herpalytol_a_faluvarosig_6_-_A_Tardyak_es_Berettyoujfalu_-_Lisztes_vendeglo (Utolsó letöltés: 2020. augusztus 20.)

Szombat 1990.

Rákosi Mátyás a zsidóságról és a cionizmusról. In: Szombat – Zsidó politikai és kulturális folyóirat, 2. (1990) 6. sz. 11. Hivatkozott változat: <https://www.szombat.org/archivum/rakosi-matyas-a-zidosagrol-es-a-cionizmusrol> (Utolsó letöltés: 2020. július 11.)

Topotéka, Berettyóújfalu, Zsinagógabelső (fotó) 1999. https://berettyoujfalu.topoteka.hu/#ipp=100&p=1&searchterm=zsinag%C3%B3ga&t=1%2C2%2C3%2C4%2C5&sf=cke_document%2Ccke_mainkeywords%2Ccke_subkeywords&sort=publish_date&sortdir=desc&r=1595075100324 (Utolsó letöltés: 2020. július 16.)

Egyéb források

Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal Földhivatali Főosztály Földhivatali Osztály 1. Berettyóújfalu. Telekkönyvi betétek 1886–1960.

Szakirodalom

Győri Szabó 1997. Győri Szabó Róbert: A kommunista párt és a zsidóság. Bp., 1997.

Halmos 2003. Halmos Sándor: „Emlékezz meg!” Hajdú-Bihar megye zsidóságának története napjainkig. Debrecen, 2003.

Husvéth–Kovács 2018. Husvéth András, Kovács Gergely: A kádári egyházpolitika Biharban. In: Új Nézőpont, 6. (2018) 2. sz. 97–115. <http://ujnezopont.com/wp-content/uploads/2018/07/08-Husv%C3%A9th-Andr%C3%A1s-Kov%C3%A1cs-Gergely.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. március 18.)

- Husvéth–Kovács 2019. Husvéth András, Kovács Gergely: A zsidóság kiszakadása a vidék társadalmából. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forrásai egy hajdúsági és egy bihari város példáján. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Magyar Nemzeti Levéltár Műhelytanácskozás: Jog- és tulajdonfosztás, identitástörés a vidéki Magyarországon. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. 2019. október 11.
- Konrád 2012. Konrád György: Elutazás és hazatérés. Bp., 2012.
- Nesher 2001. Nesher Dávid: Berettyóújfalu és környéke zsidóságának emlékkönyve. Haifa (Izrael), 2001.
- Pelle 2020. Pelle János: Rákosi, a zsidógyűlölő. <https://neokohn.hu/2020/07/06/rakosi-a-zsidogyulolo/> (Utolsó letöltés: 2020. július 12.)
- Petri 2016. Petri László: A zsidóság helyzete a Rákosi-korszak első felében. In: Magyar Szemle, 25. (2016) 7–8. sz. 59–70. Hivatkozott változat: http://www.magarszemle.hu/cikk/20160821_a_zsidóság_helyzete_a_rakosi-korszak_elso_feleben (Utolsó letöltés: 2020. július 10.)
- Révész 1996. Révész Sándor: A zsidó, mint olyan és nem olyan – Szabó Róbert: A kommunista párt és a zsidóság. In: Beszélő, 1. (1996) 6. sz. 126–131. Hivatkozott változat: Beszélő Online, <http://beszelo.c3.hu/cikkekek/a-zsido-mint-olyan-es-nem-olyan>
- Stark 1995. Stark Tamás: Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1939–1955. Bp., 1995.
- Völgyesi 2001. Völgyesi Zoltán: Kisvárosi történet. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson. Bp., 2001.

Debreczeni Márk

„Focializmus”; avagy a pártállam és a futball kapcsolata, szoros emberfogásos taktikával

A futball jóval több, mint egy évszázada a legnépszerűbb sportág a világon. Magyarországon a 20. század eleje óta ez az a sport, amihez mindenki ért, és amit mindenki jobban ismer a másiknál. Mára egy egész iparág épült a futball köré, amelyet más szemmel lát a szurkoló, a néző, a játékos, az edző és a sportújságíró. Vajon a magyar állambiztonság emberei mit kerestek a stadionok lelátóin, a játékosok öltözőiben, a klubházakban és a páholyokban, valamint a sportirányításban? Rákosiéknak és Kádáréknak is alapvető érdekük volt, hogy a foci és a focisták kiemelt figyelmet kapjanak – vajon miért? Miként kezelték a szocialista időkben a klubokat, mire használták a labdarúgókat? Takács Tibor 2018-ban megjelent munkája, a *Büntetőterület: Futball és hatalom a szocialista korszakban* elénk tárja az 1945 és 1990 közti magyar valóság képét a foci szemszögéből nézve. Párttitkári feljegyzések, ügynökjelentések, nyomozati jegyzőkönyvek és a titkosszolgálat beszámolóai alapján az olvasó megláthatja, miért tekintett a pártvezetés komoly veszélyforrásként erre a nagy tömegekre ható társadalmi és kulturális jelenségre. Betekintést nyerhetünk a keserű szocialista valóságba, ahol játékosokat lehetetlenítettek el vagy épp integráltak, ahol a sportvilágot a vezetés kénye-kedve szerint alakíthatta, és amiben évtizedekig komoly ellentétek uralkodtak az ország egyik legnépszerűbb csapata és Kádárék között. Ezzel együtt megtudhatjuk azt is: a korszak magyar futballszurkolójának a játék iránt érzett örömet nem vehették el, akárcsak az együttszurkolás és az összetartozás élményét sem, amelyek új szubkultúrát teremtettek hazánkban.

A szerző nem időrendben, hanem tematikusan mutatja be az általa kutatott forrásanyagok alapján a legérdekesebb témákat és fejezeteket a magyar futballal kapcsolatban. Kezdesnek górcső alá vesz egy 1961-es történetiszólat, amely egy magyar-osztrák barátságos meccsel kapcsolatosan mutatja be a szocialista államapparátus paranoiáját. A hatalom – tartva az esetleges kémektől és az 1956-os menekültek feltűnésétől – hetekkel a mérkőzés előtt már-már komikus komolysággal készült az összecsapásra. Alig 5 évvel az 1956-os forradalom és a sportirányítás alapos átszervezése után jól érzékelhető, hogy a magyar politikai rendőrség egy magyar-osztrák összecsapást „*legális behatolási csatormának*” tekintett, úgy gondolva, hogy a nyugati hírszerző szervek felhasználják saját hírszerző és egyéb céljaikra az eseményt.¹ A történet végkimenetele az lett, hogy a nagy igyekezet ellenére egyetlen nyugati kém sem sikerült fogni. A lehetőség biztosan adott volt, hogy egy-egy sporteseményt kémkedésre használjanak fel, esetleg titkosszolgálati célokat valósítsanak meg, de nincs arra vonatkozó adat, hogy ilyen történt volna. A Kádár-rendszer egészét végigkísérő, tökéletesített ügynökrendszer „hazai” kipróbálására a sport állambiztonsági szempontból kiváló terepnek bizonyult. A hatalom – főként a Kádár-rendszer elején – potenciális politikai veszélyforrásként tekintett a futballmérkőzésekre, az 1960-as évektől pedig a televíziós közvetítések megjelenésével egyáltalán nem volt mindegy számukra, hogy milyen közhangulat és viselkedés uralkodik a stadionokban. Egészen a szocialista

¹ Biszku Béla belügyminiszter utasítására 1959-től a sportesemények kapcsán a BM II/2-es és a belső elhárító BM II/5. Osztály teljes együttműködéssel felügyelte az előkészületeket. ÁBTI 4.2.10-21/4/1959. A belügyminiszter 4. sz. parancsa, 1959. március 3.

időszak végéig jellemző, hogy a hatalom a szurkolók egy részében „fasiszta tüntetőket” és rendszerellenes felbujtókat látott. Habár a rendszer stabilitásának egyik alapját a politikai rendőrség jelentette, fontos megjegyeznünk, hogy ennek a szervnek az ügyei már ritkábban kerültek a legfelső pártvezetés elé. Ezt jól mutatja az is, hogy a területet felügyelő KB-titkárok (Biszkú Bélát leszámítva) nem lettek a Politikai Bizottság befolyásos tagjai, és annak ülésein a berendelt belügyi vezetőkkel együtt többször is csak meghívottként vehettek részt.² A sport teljes átpolitizáltsága és a sporteredmények politikai célokra való felhasználása egészen 1986-ig jellemző volt a magyarországi sportéletre. Ekkor váltja fel az OTSH-t az Állami Ifjúsági és Sporthivatal, amely már csak felügyeletet gyakorolt a sportszervezetek felett, valamint a szocialista blokkon belüli első Formula-1-es verseny sem a „szocialista sportpolitika reprezentációs eszközeként tekinthető”.³

Összehasonlításképp érdemes megjegyezni, hogy a Rákosi-korszakban az 1949-es szigorú átszervezések ellenére paradox módon például az 1954-es budapesti tüntetések után viszonylag enyhe büntetéseket kaptak az elbukott foci vb után előállított emberek, 1961-ben pedig már egy egyszerű, semleges országgal vívott barátságos mérkőzést is ekkora felhajtás övezett. Fontos kitérni a Rákosi-korszak sportolókat, sportvezetőket és újságírókat meghurcoló történeteire. Kalocsay Géza története talán az első példa arra, hogy egy kárpátaljai származású, külföldi tapasztalattal és kapcsolatokkal rendelkező, Magyarországra hazatérő játékos-edzőt hogyan szorít sarokba egyik pillanatról a másikra a korszak politikai vezetése. A korszakban az egyik legnagyobb állambiztonsági kockázatot az „imperialista” nyugati tömbbel való kapcsolattartás és az oda irányuló vagy ott élő emigráció jelentette.⁴ Kalocsay ügye kapcsán végül sok élvonalbeli játékos, de a későbbi Aranycsapat több tagja is érintetté válik, többek között Lóránt Gyula, Bozsik József, Czibor Zoltán, de a későbbi szövetségi kapitány és UEFA-alelnök Sebes Gusztáv is. Az állambiztonság hatékony, de mégis tétovázó magatartását mutatja, hogy a nyugatra szökni kívánók neveit és kapcsolati hálózatát hamar feltérképezték, de a másfél-két hetes „csend” mutatja, hogy nehezen született döntés a játékosok sorsáról. Többségüket internálták vagy rendhatósági felügyelet alá vonták, de Kalocsaynak még az is megadatott, hogy az 1954-es világbajnokságon Sebes Gusztáv segítőtje legyen. Vélhetően együttműködhetett az eljárások során a hatalommal. A válogatott játékosok egyébként az 1950-es és 1960-as években is sejtették, hogy két-három játékos, esetleg edzői stábtagnak besúgóként együttműködik az állambiztonsággal, erre enged következtetni az 1969-es operatív összefoglaló is, azonban nyíltan soha nem vádolhattak meg senkit, vagy szegülhettek szembe a hatalommal. A futballistáknak így azzal a nyomással kellett élni mindennapjaikat, hogy esetleges „kétes” ügyekről, barátokról, kapcsolatokról még a legbizalmasabb barátoknak tartott csapattársakkal se beszéljenek, ne szóljanak el semmilyen félinformációt sem. Bárhol akadhettek besúgók, a helyi párttitkárok emberei bárkiről jelenthettek. Az állambiztonság nagyon komoly veszélyként értékelte a nyugati kémeket, a nyugatra szökést vagy a nyugattal való kapcsolattartást. Több sportolót, aki nyugatra disszidált, hosszú évekig figyeltek és jelentettek róluk. De nemcsak a sportolóknak kellett szembenézni az államapparátus elégedetlenségével, figyelő szemével és haragjával: 1954-től a sportolók, edzők és

² Tabajdi 2013a. 30.

³ Takács 2018. 88.

⁴ Tabajdi 2013a. 20–21.

sportvezetők egyre gyakrabban lettek megvádolva „*burzsoá anyagiaskodással*”. A bírálatokból még Szepesi Györgynek is kijutott, a „*sokszor meggondolatlan közvetítések*” miatt,⁵ valamint a világbajnoki döntő után bünbaknak kikiáltott sportújságírók és a Népsort megrendszabályozása is megkezdődött. A teljes sportélet, az élet minden szegmense, így a futball is, totális irányítás és megfigyelés alá került.

A magyar sportirányítás történetéről is szó esik a könyvben, érdemes röviden összefoglalni azokat a szerző által csak vázlatosan említett változásokat, melyek 1948 és 1986 között történtek. 1948-ban alakult meg (a Minisztertanács rendelete nyomán) az Országos Sporthivatal, rövidítve OSH. Ezzel párhuzamosan létrejött az Országos Sport és Testnevelési Tanács. Az OSH élére Hegyi Gyula került, államtitkári rangban. 1948 tavaszán az Országos Sporthivatal megalakulása után az ország vezetését átvevő Kommunista Párt utasítására – ezúttal szovjet példa nyomán – megszüntette a háború után újjáalakult MOB önállóságát. A MOB, mint önálló szervezet ekkor került a szőnyeg szélére. A bizottság ezt követően a mindenkor állami sportvezetés fiókintézménye lett, elnöki tisztté a sportvezetés első embere látta el, tagjait pártszempontok szerint gondosan összeállított listák alapján egyszerűen kinevezték, négy évtizeden át tulajdonképpen csak papíron létezett. 1951-ben újabb átalakulás következett, hiszen az OSH megszűnt, életbe lépett a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendelete. Az addigi OSH helyett létrejött a minisztertanács alá rendelt Országos Testnevelési és Sport Bizottság (OTSB), az összes testneveléssel és sporttal foglalkozó állami és társadalmi szervezetet egyesítette, elnöke Hegyi Gyula államtitkár lett. A szabadságharc leverése után a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa törvényerejű rendeletével megszüntette az OTSB-t, helyette a sporttal kapcsolatos állami feladatokat az Oktatási és Népművelődési Minisztériumból összevont Művelődésügyi Minisztériumnak kellett ellátni, 1956. december 31-ig. Ezt követően létrejött a Magyar Testnevelési és Sporthivatal (MTSH). A szovjet sportirányítási modellt utánzó TSB-rendszert átmenetileg megszüntették, majd nem sokkal később sporttanácsokká átszervezve visszaállították. Az olyan patinás egyesületek, mint az FTC, az MTK, a MAFC, a Debreceni VSC, a Dorogi AC, a Nagykanizsai TE, a Szegedi EAC és mások visszakapták régi jelvényeik és az eredeti klubszínek használati jogát.⁶ 1958-ban az Elnöki Tanács törvényerejű rendelettel kimondta a Magyar Testnevelési és Sport Tanács (MTST) létrehozását. 1963 decemberében tartotta alakuló kongresszusát a Magyar Testnevelési és Sportszövetség, amely – egyetértve a korábbi MTST-vel – úgy döntött, hogy új sporttömegszervezeteket kell alakítani. Nem lehet figyelmen kívül hagyni az állambiztonság kiemelkedő szerepét az egész Kádár-korszakra nézve, különös tekintettel a konszolidáció korai időszakára.⁷ A magyarországi sportirányítás sem kerülhette el

⁵ MNL OL M-KS 276.f. 54/373. Határozat. Az MDP 1955. július 25-i ülésén fogadja el, de Szepesit már a vb-szereplést értékelő titkársági határozat is név szerint felelősségre vonta.

⁶ A Rákosi-korszaktól való szimbolikus elhatárolódás jegyében több egyesület visszakaphatta régi nevét és színeit. Az FTC 1949 után az élelmiszeripari dolgozók szakszervezete (EDOSZ) Kinizsíról elnevezett egyesületének budapesti sportköre lett, színeit zöld-fehérről piros-fehérré cserélték, legjobb sportolóit (főleg a labdarúgókat) és edzőit pedig hatalmi szóval a rendszer kegyeltjeinek tekintett csapatokhoz, mindenekelőtt a Honvéddhoz vezényelték. Az 1956-os forradalom napjaiban a klub visszavette korábbi nevét és színeit, amelyeket a forradalom leverése után is megtarthatott.

⁷ Több eset is bizonyítja, hogy a mindenkor sportirányítás szorosan összekapcsolódott az állambiztonsági szervekkel is, erre kiváló példa Weidemann Károly ferencvárosi labdarúgó ügye, amely a recenzeált könyvben is külön fejezetet kap. Részletesen lásd: Takács 2015.

„a társadalmi önigazgatás fejlett szocializmus elméletét”⁸ igazoló jugoszláv, illetve hrucsovi kísérletét sem. A zóna többi államát követően némi késéssel 1963. december elején Egri Gyula elnökletével az MTS-t felülről kijelölt, de alulról választott tisztségviselők tömegszervezetévé változtatták. Az 1960. április 1-jén meghirdetett részleges politikai közkegyelem során egyéni kérelmek alapján elengedték sportolóink 1956-os forradalomban való aktív részvétele miatt kirótt büntetéseinek hátralévő részét. Az MTS első elnöke Egri Gyula volt, őt dr. Beckl Sándor követte 1971-ben. Az MTS-t az illetékes szervek felruházták állami feladatokkal és hatáskörrel. Ez a szervezet töltötte be a mindenkori sporthivatal szerepkörét, felelőssége alá tartozott a versenysport és a tömegsport is. Az állam 1973. április 1-jén tért vissza a direkt irányítás módszeréhez, megalakult az Országos Testnevelési és Sporthivatal (OTSH). Habár a Magyar Olimpiai Bizottság, mint sportirányítási szervezet, természetesen létezett, a versenysporttal kapcsolatos döntések zöme az OTSH hatáskörébe tartozott. A MOB felelőssége inkább a tömegsportra korlátozódott, de tagjai és vezetői első kézből értesültek minden fontos sportpolitikai folyamatról és döntésről. Nemzetközi szinten ekkor a legjelentősebb magyar sportvezetőnek számított Csanádi Árpád, aki 1964-től 1983-as haláláig NOB-tag, valamint 1969-től a MOB főtitkára volt. Az Országos Testnevelési és Sporthivatal első elnöke dr. Beckl Sándor lett, aki 1973 és 1978 között töltötte be ezt a pozíciót. Őt Buda István követte az elnöki székben. Az első intézkedések egyike az volt, hogy az OTSH alá helyezték az ország 10 legnagyobb sportegyesületét. A korszakban a magyar sportdiplomácia egyértelműen támogatta Észak-Korea, Észak-Vietnam, Kuba és az NDK szakszövetségeinek nemzetközi térfoglalását, Moszkva és Szarajevó olimpiai rendezési jogának sérthetetlenségét, valamint kiállt Moszkva Los Angeles-i revans-bojkottja mellett.

A sportvezetés lépéseit a sportolók és a szurkolók kapcsán, és az átszervezéseket általában a kudarcok vagy egy-két potenciális veszélyforrásnak ítélt helyzet határozta meg. Hegyi Gyula jelentése 1956-ból minden bizonnyal sokkal tragikusabb képet fest a magyar futball akkori állapotáról.⁹ Az akkori OTSB elnök szerint komoly szervezeti, szakmai és erkölcsi problémáknak köszönhetően a magyar futball soha nem látott mélypontra került. Szerinte „*az edzők munkája csapnivaló (a válogatott csak a világklasszis játékosok miatt volt sikeres), a játékosok elkényelmesedtek, nem edzenek rendesen*”.¹⁰ Okolta még a játékvezetői testületet is, de minden probléma közül nagyobbban ítélte meg, hogy Sebes Gusztáv – szerinte – rossz döntéseket hozott, és jóllakott a sikerekkel. Hegyi kritikája mai szemmel nézve eléggé nevetségesnek tűnik, főleg annak fényében, hogy a magyar válogatott máig egyedülálló módon 1950 és 1954 között négy éven át, majd az 54-es berni VB-döntő után is másfél évig veretlen volt. Hozzá kell tenni, hogy Sebes Gusztáv filozófiája és eredménycentrikussága sok tekintetben a nyugati államok futballkultúrájára emlékeztetett, és UEFA alelnökként a BEK¹¹ 1955-ös elindulása óta a magyar csapatok szereplését, és általában véve a magyar csapatok és a válogatott nemzetközi turnéit szorgalmazta. 1956 nyarán a pártvezetésnek egészen biztosan nem a magyar futball volt a legfőbb gondja. Rákosinak júliusban szovjet utasításra le kellett mondania és el kellett hagynia az országot, de ami biztos, hogy a Rákosi-rendszer az utolsó pillanatig foglalkozott a futballal. Ennek oka, hogy a rendszer létét a sikerek igazolták, így óriási jelentősége volt a sportsikereknek (is). A sportpályákon elért győzelmek jelentőségét a nemzeti identitás megélése, a nemzeti

⁸ Kornai 2012. 53, 85. és Tabajdi 2013b. 170.

⁹ MNL OL. M-KS 276.f. 61/778. ő. c. Jelentés a magyar labdarúgósport és a válogatott helyzetéről, 1956. június 2.

¹⁰ Takács 2018. 77.

¹¹ Bajnoksapaton Európa Kupája, a mai Bajnokok Ligája jogelődje

önérzet szempontjából sem szabad lebecsülni, főleg két vesztes világháború után, és ezt a hatalom is felismerte. Érdemes megfigyelni a sajtó népi-nemzeti retorikáját, és a sport-sikerek nemzeti sikerként történő tálalását. Ma már így nem meglepő, hogy a „legsötétebb” 1950-es években aratott olimpiai, futball- és egyéb sportsikereket¹² az eredeti kontextusból kiszakítva ma is nemzeti sikerként lehet interpretálni. Az MSZMP sportirányításának az 1970-es években a futball fejlesztése terén komoly tennivalói akadtak, hiszen már 1973 nyarára eldőlt, hogy Magyarország immár zsinórban második alkalommal nem lesz ott a labdarúgó világbajnokságon. Okként gyakorlatilag a Hegyi Gyula által 1956-ban már elmondottakat jelölték meg: szakmaiatlanság, elégtelen utánpótlás-nevelés, bundázások, magas anyagi juttatások teljesítménytől függetlenül. A változások egyik legfőbb eleme – a bajnokság átalakítása mellett – a játékosok juttatási rendszerének módosítása volt, mely szerint (a játékosok immár) fizetésük 60%-át a sportteljesítmény után kapták. A rendelet párhuzamosan lehetővé tette a futballistáknak, hogy sportstátuszban dolgozzanak munkahelyükön. Mellbevágó látni, hogy már a 70-es években komoly problémakört jelentett a nézőszámok kérdése, nem véletlen, hogy az OTSH előterjesztése után a válogatott és bajnoki mérkőzéseket egy darabig nem közvetítették élő egyenes adásban, annak érdekében, hogy minél többen látogassanak ki a stadionokba. Kádárék is törekedtek tehát arra, hogy a sportot legitimációpótló eszközként használják a hatalomgyakorlásban. Az eredmények fejében az élsportolók bizonyos köre viszonylagos kiváltságokat élvezett, amelyeket csakis a hatalom diktálta feltételek és határok között tudtak érvényesíteni.

A könyvnek egy nagyon érdekes forrása Kádár Jánosnak azon kijelentése, amikor a szurkolók, a formálódó B-közepek egy részét – konkrétan a Ferencvárosét – „fasiszta csőcselékként” jellemzi 1957-ben. A könyvben a szerző külön fejezetet szentel a karhatalom és a Ferencváros viszonyának bemutatására. Kádár elmondja, hogy *„ha nem ügyelnek megfelelően, akkor a sportmérkőzések lesznek az egyetlen legális területei a szovjetellenes, kommunistaellenes, antiszemita hangulatkeltésnek, és 70.000 emberre lövetni nem tréfadolog”*. Súlyos kijelentések ezek, amelyeket illik megfelelő kritikával kezelni. Egyrészt a kijelentés 1957-ből származik, amely még a megtorlás időszaka Magyarországon 1956 után, nagyon sok kemény hangvételű megnyilvánulást találunk ebből a korszakból. A Ferencváros megbélyegzésére és a Fradi–Kádár ellentét veszélyeire a pártvezetők is felhívják a figyelmet, mondván, hogy *„a Fradi mellé odacsatlakozott egy csomó becsületes ember, amikor látták, hogy a csapatot lefejezték”*. Részben a forráshiány és a visszaemlékezések kontraszelektáltsága miatt kell azt mondanom, hogy a karhatalom és a szurkolók között a szocialista korszak egészét nézve nem került sor „angliai” kaliberű, véres összecsapásokra, legalábbis a szervezett szurkolói csoportok 1980-as évekbeli tömeges megjelenéséig biztosan nem. Az egyik legnevezetesebb összecsapás 1964-ben történt egy Fradi–Győr mérkőzésen, ahol a huligánoknak nevezett szurkolók keményen összecsaptak a rendőrökkel, de a karhatalom részéről brutalításra itt sem került sor. Jó ürüggyel szolgáltak azonban az ilyen jellegű összetűzések arra, hogy a szocialista vezetés minduntalan emlékeztessen 1956-ra és az abból fakadó rettegetésre. Az innen származó jelentés szövegvilágából még az „ellenforradalom” fő okairól hozott 1956. decemberi párthatározat négy tényezője is visszaköszön: a fasiszta-burzsoá

¹² Az 1952-es helsinki olimpián a magyar küldöttség a mai napig legsikeresebb olimpiáját zárta, rekordszámú érmmel, köztük 16 arannyal.

ellenforradalmárok és a nyugati imperialisták konkrétan (is) megjelennek az 1964-es jelentésben, míg a pártellenzék szerepét a Fradi vezetésére osztották ki.¹³ Nem jelenthető ki tehát, hogy a szurkolók és a karhatalom viszonya békés lett volna ezekben az évtizedekben (volt példa szurkolói lázadásra azért, mert elfogyott a sör...), de az 1957-ben emlegetett kádári agresszió mértéke nem jelenik meg a ránk maradt forrásokban. A „Pá-holyban” c. fejezetben olvashatunk olyan pilisvörösvári fiatalokról, akik ellen eljárást indítottak szovjet emlékművek megrongálásáért, de a jelentés magában foglal „stadionbeli zendülés tervezetét”, természetesen ismét Fradi-szurkolóról van szó. A tervük az volt, hogy egy Ferencváros–Győr meccsen felpaprikázzák a hangulatot, olyannyira, hogy spontán zendülés törjön ki. A terv komolyságát mutatja viszont, hogy míg a nyomozást lezáró jelentésben szerepel a fiatalok zendülés-tervezete, addig a vádirat és az ítélet már nem tesz említést minderről. Összességében elmondható, hogy a karhatalom és a szurkolók viszonyának részletes rekonstruálása még várat magára, főként a források hiánya vagy feldolgozatlansága miatt.

Különösen izgalmas a könyv „Informátor a lelátón” c. fejezete, amely egy „Cinege” fedőnevű Fradi-szurkoló „munkásságába” enged betekintést. Azon túl, hogy a fedőnevét később Csillagra cserélő informátor rendszeresen jelentett a szurkolókról, az elhangzott kijelentésekről, és a stadionban történetekről, a tartótiszt még a fradisták törzshelyének számító Gyáli úti borozó párbeszédeire és az ott hallható véleményekre, történetekre is kíváncsi volt. Azért volt nehéz a stadionban jelen levő ügynökök munkája, mert jelenlétüket sokszor a szurkolók is érzékelték. Egy alkalommal Csillagot is figyelmeztették, hogy vigyázzon, mert „*sok a rendőr és a detektív a szektorban.*”¹⁴ A hálózati személyeknek kettős szerepe volt: nézőként a játékosokat és a meccset figyelte, ügynökként a többi szurkolót kellett (volna) szemmel tartania. Ez rendkívül nehéz feladat volt, előfordulhatott sokszor velük, hogy a mérkőzésbe feledkezve nem sikerült megfelelően a feladatra összpontosítani. A szerző is hoz erre vonatkozóan példákat. Kijelenthető, hogy az informátorok alapvetően szurkolóként gondolkodtak, hiszen összefüggést tételeztek fel a játéktéren és nézőtéren történtek között, azt gondolva, hogy a mérkőzés alakulása kihatással lehet a nézők hangulatára és viselkedésére. Az emberi esendőségből vagy a szurkolói mentalitásból fakadóan előfordult az is, hogy bizonyos bekiabálásokat, vagy „*szovjetellenes hecckampányokat*” az informátor nem hallott vagy nem akart meghallani, és nem tett említést ezekről a jelentésében. Az egyre több szélsőséges elemet mutató, balhésabb szurkolói csoportokkal kapcsolatban érdekes forrás, amelyben azt olvassuk, hogy néhányan szándékosan a drágább szektorokba váltottak jegyek, hiszen a karhatalom egy idő után feltérképezte, hogy az olcsó szektorokba általában az „alacsonyabb státuszú”, sokszor balhésabb nézők foglaltak helyet. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a rendőrségi diskurzus az alacsonyabb társadalmi státuszúakat rendbontónak és normaszegőnek bélyegezte.

Az „Ügynök a klubházban” c. fejezetben betekintést nyerhetünk a pártállam vidéki problémakezelésébe, egész pontosan a Nyíregyházi Spartacus futballcsapatának egyik alkalmazottja, Bakos Béla történetébe. Az egykori futballistával a sport területén tevékenykedő volt ellenforradalmárokat, amnesztiával hazatérteket, illetve nyugati kapcsolatokkal rendelkezőket kívánták megfigyeltetni. Érdekesség vele kapcsolatban, hogy 1944–45 során az SS Hunyadi hadosztály katonája volt, emiatt másfél évig rendőrhatósági felügyelet alá helyezték. Bakosnak akadt bőven dolga a klubházban és környékén: edzők, játékosok,

¹³ Takács 2009.

¹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-31714. 300-301. „Csillag” informátor jelentése, 1967. április 5.

gyanúsna ítélet személyek megfigyelése éveken át, beleértve a rendszer legfőbb irányítóit és saját munkatársait is. Bakos, „Csillag” és társai tevékenysége azt mutatja, hogy az állambiztonság mindenhol jelen kívánt lenni, ahol ellenséges tevékenységnek a gyanúját észlelte. Az utolsó, rövid fejezetben a könyv lényegi mondanivalójának összefoglalására kerül sor. A szerző megállapítja: az állambiztonság még egy jól behatárolható teret, a stadionok lelátóit sem tudta tökéletesen felügyelni, ennek fő oka pedig az emberi tényezőkben keresendő. A hálózati személyeknek úgy kellett megfigyelniük szurkolótársukat, hogy közben a meccset is nézték, amely szurkolóként érdekelte őket – legalábbis úgy kellett tenniük. A szocialista korszak Magyarországon a technika vívmányai még nem álltak rendelkezésre, mint pl. a briteknél a bekamerázás 1985-től, így a hatalomnak mindvégig azzal a paradox helyzettel kellett megbirkóznia, hogy a szurkolók megfigyelésére nem éppen a stadion a legalkalmasabb hely. Az egyik informátor például jelezte is a B-közép tagjaihoz való közelkerülés akadályait és nehézségeit.¹⁵

A szerző könyvéhez felhasználja az MSZMP kongresszusainak és vezető szerveinek kiadott dokumentumait, a Magyar Országos Levéltár, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára vonatkozó iratait, jelentéseket, továbbá interjúkat, visszaemlékezéseket. Takács Tibor érdekes és értékes munkája hozzájárulás a magyar futball 20. századi rejtett arcának megismeréséhez. A szerző is hangsúlyozza azonban, hogy a szocialista korszak magyar futballjának igazi arcát természetesen nemcsak a párttitkárok, ügynökjelentések, nyomozások és titkosszolgálati tisztek jelentik, hiszen legalább ennyire meghatározó volt a játék öröme és az együttszurkolás élménye, a virsli rossz ízével és a sör keserű bűdösével.

¹⁵ Takács 2018. 197.

Források

- ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
- 4.2. Államvédelmi, állambiztonsági szervek gyűjteményei. Parancsgyűjtemény.
- 3.1.2. Hálózati, operatív és vizsgálati iratok. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Munkadossziék.
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- M-KS 276.f. 54 Az 1945 utáni munkáspártok iratai. Magyar Dolgozók Pártja. MDP központi szervei. Titkárság.
- M-KS 276.f. 61 Az 1945 utáni munkáspártok iratai. Magyar Dolgozók Pártja. MDP központi szervei. KV Iroda információs anyagai.
- Takács 2009. Takács Tibor: Rendőrségi jelentés az 1964. szeptember 13-ai FTC–Győr labdarúgó-mérkőzés utáni rendbontásról. In: ArchívNet. XX. századi történeti források, 9. (2009) 5. sz. https://archivnet.hu/politika/banditak_olyanok_vagytok_mint_1956ban_voltatok.html (Utolsó letöltés: 2020. június 3.)

Szakirodalom

- Kornai 2012. Kornai János: A szocialista rendszer. Pozsony, 2012.
- Tabajdi 2013a. Tabajdi Gábor: A III/III krónikája. Bp., 2013.
- Tabajdi 2013b. Tabajdi Gábor: Kiegészítés Kádárral. Bp., 2013.
- Takács 2015. Takács Tibor: A Weidemann-ügy, 1961. Sport, hatalom és állambiztonság a korai Kádár-korszakban. In: Aetas, 30. (2015) 4. sz. 5–21.
- Takács 2018. Takács Tibor: Büntetőterület: Futball és hatalom a szocialista korszakban. Bp., 2018.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZIÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.

A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF, ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.

KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSATOLJÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!

A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE ÉS JELENTET MEG.

FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZTRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!

[HTTP://UJNEZOPONT.COM](http://ujnezopont.com)